

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΜΣ «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΟΚΚΙΝΟΜΗΛΙΩΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΑΪΡΗΣ:
Η ΕΠΟΧΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΪΟΣ 2015

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Κεφάλαιο 1ο

ΨΗΛΑΦΙΣΗ ΤΩΝ ΘΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΡΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ ΤΟΥ Θ. ΚΑΪΡΗ
ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛ. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΟΣΥΣΤΑΘΕΝ ΕΛΛ.ΚΡΑΤΟΣ (1819-
1835)

Εισαγωγή	Σελ.3-4
Μαρτυρίες για την περίοδο της επανάστασης	5-10
Λόγος Θ. Καΐρη για τον Καποδίστρια (1828)	10-12
Επιστολή προς τον Όθωνα (1835)	12-13
Επιμύθιο	13-16

Κεφάλαιο 2ο

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ Θ. ΚΑΪΡΗ -
ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΑΝΔΡΟΥ

Εισαγωγή	17-18
Η ζωή και η εκπ/κή δράση του Θ. Καΐρη πριν τη Μεγάλη Επανάσταση.	18-20
Η Σχολή της Άνδρου. Τα χρόνια μετά την Επανάσταση	20-24
Το κλείσιμο της Σχολής και η δίωξη του Καΐρη.	
Το πολιτικό και θρησκευτικό κλίμα της εποχής	24-31
Επιμύθιο	31-32

Κεφάλαιο 3ο

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΣΤΙΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΕΚΣΥΓ-
ΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟΝ 19Ο ΑΙΩΝΑ. - Η ΠΕΡΙ-
ΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ Θ. ΚΑΪΡΗ ΣΤΗ ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ
ΑΝΔΡΟΥ.

Εισαγωγή	33-34
Ο Ελληνικός Διαφωτισμός και η πρόσληψη των ιδεών του στο χώρο της βουλγαρικής διανοήσης	35-39
Οι βούλγαροι μαθητές του Θ. Καΐρη στη σχολή της Άνδρου.	40-42
Πανεπιστήμιο και βούλγαροι φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα	42-46
Επιμύθιο	46-49

Κεφάλαιο 4ο

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΗΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΖΩΗ, ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ
ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Θ.ΚΑΙΡΗ

Εισαγωγή	50-54
Η εκπαιδευτική του προσφορά κυρίως στα πρώτα χρόνια του ελεύθερου ελληνικού κράτους	54-58
Επιμύθιο	58-62
Βιβλιογραφία– Πηγές	63-64

Κεφάλαιο 1ο

ΨΗΛΑΦΙΣΗ ΤΩΝ ΘΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΡΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ ΤΟΥ Θ. ΚΑΪΡΗ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛ. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΕΟΣΥΣΤΑΘΕΝ ΕΛΛ.ΚΡΑΤΟΣ (1819-1835)

Εισαγωγή

Η Επανάσταση του '21 στην Ελλάδα, σε μια καθυστερημένη γωνιά της Ευρώπης, που όμως, αποτελούσε ταυτόχρονα μια σχετικά αναπτυγμένη περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν ένας από τους κρίκους της αλυσίδας των επαναστατικών κινημάτων που οι δονήσεις τους, ξεκινώντας από τη Γαλλία του 1789, συγκλόνισαν την Ευρώπη. Παράλληλα, η Ελλάδα ήταν η πρώτη βαλκανική χώρα που απέσπασε την ανεξαρτησία της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ο Θεόφιλος Καΐρης από την Άνδρο, τόπο γέννησης και καταγωγής του, στην οποία επέστρεψε το 1821 μετά την καταστροφή των Κυδωνίων από τους Οθωμανούς, όπου δίδασκε, έπαιξε πρωτοπόρο ρόλο, στην Ελληνική επανάσταση, όχι μόνο στην έναρξη αλλά και κατά τη διάρκεια της επανάστασης, καθώς και στα θέματα της εκπαίδευσης του νεοσυσταθέντος Ελληνικού κράτους ως μέλος επιτροπής για θέματα παιδείας¹.

Όμως οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης και του διαφωτισμού, που βρήκαν γόνιμο έδαφος στο πνεύμα του², τον έφεραν σε αντίθεση με την τότε ελίτ των κοτζαμπάσηδων³, όπου: «βραβεύεται μεν πολλάκις η κακία, καταδιώκεται δε και τιμωρείται η αρετή· μύρια δε απάται, αναρίθμηται όσαι, διαβολαί, συκοφαντίαι, ληστεΐαι, και ηθικά κακά, καταπιέζουσι και κατατρέχουσι τον ταλαίπωρον άνθρωπον, και καθιστάσιν αυτόν εν τω παρόντι

---

1 βλ. Ζωγράφος Ι.Π. , "Ο Καΐρης στον εθνικό αγώνα" "*Ελληνική Δημιουργία*" 129, 1953, σ.739.

2 βλ. Τατάκης Βασίλειος , " Ο Θεόφιλος Καΐρης και η ευρωπαϊκή σκέψη" *Παιδεία* 1, 1946, σ. 18 – 24, 83 – 89.

3 βλ. την προσφώνηση του στον Καποδίστρια: " Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος" 28 Ιανουαρίου και 1 Φεβρουαρίου 1828 , Κασομούλης Ν." *Ενθυμήματα Στρατιωτικά* , Βλαχογιάννη, τομ. Γ΄, 1942, σελ. 10-11

βίω πάντων των αυτώ γνωστών όντων αληθώς αθλιώτατον», όπως γράφει ο ίδιος ⁴.

Η αντίδραση που θα συναντήσει ο Καΐρης από την «υπάρχουσα τάξη πραγμάτων» είναι ίδια με την αντίδραση που συναντά κάθε προοδευτικό, δημιουργικό άτομο, όταν δεν την εξυπηρετεί ή τουλάχιστον δεν τη δέχεται : Ο συντηρητικός γερμανός καθηγητής Πανεπιστημίου Μπράντις, οργανωτής υπουργείου στην Αθήνα, ο οποίος είχε παρακολουθήσει μαθήματα του στην Άνδρο (1839), μετά την άρνησή του να δεχτεί την παρασημοφόρησή του το 1835, αλλά και το διορισμό του ως καθηγητής της Φιλοσοφίας στο νεοϊδρυθέν τότε Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1837, από τη μοναρχία, είχε πει χαρακτηριστικά στον Όθωνα: «Αν ο Καΐρης συνεχίσει το κήρυγμά του τρία χρόνια ακόμα, χαθήκατε». ⁵

Λόγω των αρνήσεων αυτών, ο τότε φίλος και αργότερα αμείλικτος πολέμιός του, Κωνσταντίνος Οικονόμος,(Έλληνας λόγιος και εκπρόσωπος του ελληνικού διαφωτισμού), σημείωσε ότι ο Καΐρης «εφαίνετο σφόδρα δημοκρατικός». Αυτό βεβαίως δεν επιτρέπει μεγαλύτερες προεκτάσεις απ' ότι ο χαρακτηρισμός αυτός υπονοεί για την εποχή του. Δημοκρατικός άνθρωπος μπορεί να είναι κι ένας συντηρητικός, ιδίως ένας ιερωμένος με καταβολές τόσο από τη βυζαντινή θεολογική παράδοση, όσο και από ανατολικές φιλοσοφικοθρησκευτικές παραδόσεις⁶⁾⁷

Στην παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε να εστιάσουμε, μέσα από λόγους και έργα του, αλλά και κρίσεις και απόψεις συγχρόνων του για τον ίδιο, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, στην ανάδειξη των στοιχείων αυτών που χαρακτήριζαν τη στάση του και τη φιλοσοφία του απέναντι στα γεγονότα που έζησε και έλαβε μέρος και οδήγησαν, προς το τέλος της ζωής του, στην σύγκρουση του με τους διώκτες και εχθρούς των απόψεών του.

---

4 βλ. Δαρδανός Γιώργος : " Θεόφιλος Καΐρης – Δημήτριος Μπαλής Δυο αγωνιστές για κοινωνική απελευθέρωση", στα πρακτικά του πανελλήνιου συμποσίου " Θεόφιλος Καΐρης ", Αθήνα 1988 σελ.124

5 βλ. Βουρνάς Τάσος : "Θεόφιλος Καΐρης" Μπουζάς, Αθήνα 1979 σελ.68 , Αρίστος Καμπάνης : "Θεόφιλος Καΐρης" . "Ελληνική Δημιουργία" .129,1953 σελ.722

6 βλ. Σπεράντζας Στέλιος : "Ο Θεόφιλος Καΐρης διδάσκαλος στην Ανατολή", *Ελληνική Δημιουργία*, 129,(1953), σ.715 – 720

7 βλ. εισαγωγή Έρκου Βασιλείου σε Πασχάλης, Δ.Π.: "Θεόφιλος Καΐρης, Ιστορική και φιλοσοφική μελέτη". Αθήνα 2000.σελ. ι'

Μαρτυρίες για την περίοδο της επανάστασης

Ο Θεόφιλος Καΐρης είχε ενεργό συμμετοχή στην Ελληνική Επανάσταση. Από το 1819 έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας, μούμενος στις Κυδωνιές όπου βρίσκονταν από το 1818, διευθύνοντας την εκεί Σχολή⁸.

Η συμμετοχή του αυτή αναμφίβολα δε διεκδικεί δάφνες εμπειροπόλεμου μαχητή-παρόλο που όπως θα δούμε ενεπλάκει και σε πολεμικές επιχειρήσεις- αλλά χαρακτηρίζεται κυρίως από τη διαθέσή του αφενός να καθοδηγήσει τους συμπατριώτες του στην απόφαση ανάληψης επαναστατικής δράσης και διατήρησης αυτής, αφετέρου στη διαμόρφωση και εγκαθίδρυση, μέσω της συμμετοχής του ως παραστάτη της Άνδρου στις εθνοσυνελεύσεις, ενός ελληνικού κράτους που να εμφορείται από τις βασικές έννοιες: Σύνταγμα, Ελευθερία, Δικαιοσύνη.

Όλες οι προαναφερθείσες εκτιμήσεις σχετικά με τις απόψεις, τη συνεισφορά και τις θέσεις του Θ. Καΐρη απέναντι στην επανάσταση, αλλά και στη μορφή και λειτουργία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους συνάγονται μέσα από μια συνοπτική, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας αναφορά στη δράση του κατά την περίοδο της επανάστασης:

Με την έκρηξη της Επανάστασης μετέφερε στην Άνδρο, από τις Κυδωνιές, τα μέλη της οικογένειάς του.

Προτού όμως φτάσει στην Άνδρο πέρασε από τα Ψαρά, όπου εκφώνησε στο ναό του Αγίου Νικολάου ενθουσιώδη λόγο, εξηγώντας την σημασία του αναληφθέντος υπέρ της Ανεξαρτησίας αγώνα και καλώντας τους Ψαριανούς να εξοπλίσουν τα πλοία τους και να μετάσχουν ενεργά σ' αυτόν.

Φτάνοντας στην Άνδρο, πρωτοστάτησε στην ύψωση της σημαίας της Επανάστασης⁹ με δοξολογία που έγινε την 10η Μαΐου 1821 στο Μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γεωργίου. Κατ' αυτήν ο Θ. Καΐρης μίλησε καλώντας τους συμπατριώτες του σε εισφορά για τον εξοπλισμό πλοίων προς φύλαξιν της νήσου από τους Τούρκους της Καρύστου και για τον σχηματισμό

---

8 βλ. Πασχάλης, ό.π. σελ.4

9 βλ. Επιστολή Λεόντιου Καμπάνη, 22 Οκτ. 1821, εφημ. "Αιών", έτος Δ', αρ.303, Πασχάλη Δ.Π "Ιστορία της νήσου Άνδρου". Τυπογραφείον της Εστίας, Αθήνα 1925, αναστ. έκδ. Τυπωθήτω τ. Α'-Β', Αθήνα 2^η 1995. τομ. Β' σελ. 379-81 και "Η Άνδρος κατά την επανάστασιν του 1821" σελ. 40-41

εθελοντικών σωμάτων για να συμμετάσχουν στον Αγώνα.

Από την Άνδρο ο Θ. Καΐρης πήγε σε Ύδρα, Αίγινα και Ναύπλιο, όπου η παρουσία του, καθώς έχαιρε γενικής εκτίμησης και σεβασμού, συνετέλεσε πολύ στο να αμβλυνθούν οι προσωπικές φιλοδοξίες και αντιθέσεις οι οποίες εκδηλώνονταν μεταξύ των αρχηγών της Επανάστασης.

Το Μάρτιο του 1822 θα συμμετάσχει υπό τον υπασπιστή του Υψηλάντη Γρηγόριο Σάλλα σε εκστρατεία στον Όλυμπο.¹⁰

Κατά την εκστρατεία αυτή ο Καΐρης τραυματίστηκε στο πόδι και γι' αυτό, μετά την περιπετειώδη επάνοδο στην Κόρινθο την 10η Μαΐου του ίδιου έτους, αναγκάστηκε ν' αποχωρήσει στην Άνδρο, όπου παράμεινε αρκετούς μήνες προς θεραπεία του τραύματός του από το οποίο λόγω μόλυνσης υπέφερε πολύ.

Όπως μπορεί να αντιληφθεί ο αναγνώστης του Ημερολογίου¹¹ που κράτησε ο ίδιος ο Καΐρης, σ' εκείνη την εκστρατεία η παρουσία του δεν είχε να κάνει τόσο με την ένοπλη δράση όσο με την εμπύχωση των συναγωνιστών του, την αποτροπή των εντάσεων μεταξύ τους και τη διατήρηση του ηθικού τους σε όσο το δυνατόν ψηλότερο σημείο για την επίτευξη του στόχου τους.

Το 1822 ο Θεόφιλος Καΐρης απηύθυνε προκήρυξη στους Κυδωνιάτες, όσοι μετά την καταστροφή της πατρίδας τους κατέφυγαν ως πρόσφυγες στην Άνδρο και άλλα μέρη, καλώντας τους « να τρέξουν εις τα όπλα κατά του τυρράνου και δια να υπερασπισθώσι τα κοινά του γένους δικαιώματα και δια να έχωσι τον λόγον να ζητήσωσι από το Έθνος το ιερόν της πατρίδος των έδαφος και δια να εδικηθώσι τελευταίον όσον εχύθη αίμα των συγγενών και αδελφών των¹²» .

Η ακριβής ημερομηνία της προκήρυξης αυτής δεν αναφέρεται. Το γεγονός όμως ότι ο Καΐρης αναφέρει σ' αυτήν ότι διορίστηκε ο ίδιος από την Υπέρτατη Διοίκηση του Έθνους να συγκροτήσει σώμα, αποτελούμενο από Κυδωνιάτες, το οποίο να οδηγήσει «εις τους υπέρ της ελευθερίας αγώνας», μας πείθει ότι η προκήρυξη πρέπει να χρονολογηθεί μάλλον πριν της αναχώρησής

---

10 βλ. Βογιατζίδου .Ι.Κ, "Νεοελληνικά ανέκδοτα 1812-1831" εκ του δελτίου της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, Αθήνα, Σακελαρίου, 1909 σελ.26-38 , Πασχάλης, Δ.Π. ό.π. "Θεόφιλος ...." σελ.45-48 επίσης αναλυτική παρουσίαση της εκστρατείας στο Χιονίδης Γεώργιος, 'Η εκστρατεία και η επανάσταση εις τον Όλυμπον κατά τα έτη 1821-1822" ,Θεσ/νίκη 1975,Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

11 βλ. Βογιατζίδου, 'ο.π. σελ.26-38

12 βλ Βογιατζίδου , ό.π. σελ.40-41

του για την εκστρατεία του Ολύμπου. Πιθανότατα μεταξύ των ανδρών, οι οποίοι τον ακολούθησαν στην εκστρατεία αυτή, περιλαμβάνονταν και Κυδωνιάτες.

Απειροπόλεμος ο Καΐρης, σαραντάχρονος περίπου το 1822 στην εκστρατεία του Ολύμπου, κρατεί σημειώσεις που θα του χρησίμευαν ίσως αργότερα για τη συγγραφή ενός απομνημονευτικού έργου,¹³ κάτι που δεν έγινε.

Η πρόθεσή του αυτή συνάγεται και από κάποιες υποδείξεις στην αδελφή του.

Σ' ένα γράμμα της προς τον Θεόφιλο (2 Ιουνίου 1823) η Ευανθία περιγράφει το φόβο που κυρίεψε τους κατοίκους της Άνδρου όταν επί οκτώ ημέρες έβλεπαν τον τουρκικό στόλο ν' αρμενίζει κοντά στις ακτές του νησιού. Ο Θεόφιλος, που βρίσκεται τότε στην Τριπολιτσά, την ενθαρρύνει από μακριά (20 Ιουνίου 1823) και προσθέτει: *«Ήθελον δώσει όχι μίαν αλλά χιλιάς ζωάς, αν ευρισκόμην την στιγμήν αυτήν εις την φίλην Πατρίδα, στιγμήν τω όντι ένδοξον δι' αυτήν, και ήτις δεν θέλει λησμονηθή βέβαια από την ιστορίαν. Πόσον επεθύμουν αν ήτον τρόπος να σημειώνης, όσα καθ' εκάστην εις την Πατρίδα συμβαίνουσι, γράφουσα καθημερινώς τα περιπίπτοντα· είναι ανάγκη, όμως να σημειώσης και όσα εξ' αρχής συνέβησαν δια να έχωμεν τουλάχιστον ολίγην ιδέαν αυτών, ήτις ίσως χρησιμεύσει εις το μετέπειτα . »*

Η απάντηση της Ευανθίας (26 Ιουνίου 1823) έχει επίσης σωθεί και δείχνει σε πόσο διαφορετική σφαίρα κινιόταν: *«Απορώ, φίλε αδελφέ, επειδή και με ζητείς να κάμω ημερολόγιον δια να καταγράψω, όσα εδώ συμβαίνουσι περίεργα· διότι κατοικώ περισσότερον από δύο ολόκληρα έτη και κανέν, ούτε ίδον, ούτε ήκουσα άξιον περιεργείας· δεν θέλω δε λείψει εάν εις το εξής συμβαίνωσι τινά την περιέργειαν διεγείροντα από το να τα καταγράψω. Τούτο με προξενεί ευχαρίστησιν και όχι κόπον.»*

Αλλά ούτε μετά είδε τίποτα «άξιον περιεργείας» η Ευανθία για να καταγράψει. Έτσι η συμβουλή του Θεόφιλου ήταν μάταιη και δεν προκάλεσε, όπως θα μπορούσε, τη συγγραφή ενός ημερολογίου των γεγονότων που θα ήταν μια μοναδική πηγή για τα πράγματα της Άνδρου κατά την

---

13 βλ. Σφυρόερας Βασίλειος: " Ο Καΐρης στην επανάσταση του 1821" στο Καράς Γιάννης (επιμ.), Πρακτικά του Πανελληνίου Συμποσίου " Θεόφιλος Καΐρης ", (Άνδρος 1984), Gutenberg ,Αθήνα – 1988, σ. 107, Πασχάλης, ό.π. σελ.48

Επανάσταση¹⁴.

Υπογράφει επίσης τον νόμο της Επιδάουρου, «ήτοι το προσωρινόν πολιτεύμα της Ελλάδος όπως εψηφίσθη τελικώς (μεσούντος του Απριλίου 1823) υπό της εν Άστρει Β' Εθνικής Συνελεύσεως¹⁵».

Την 25η Ιουλίου του ίδιου έτους ο Θ. Καΐρης υπογράφει έγγραφη διαμαρτυρία του Βουλευτικού προς το Εκτελεστικόν, για την καταπάτηση δικαιωμάτων από το δεύτερο, «τα οποία τούτο θεωρεί δικαιώματα όλου του Έθνους και ωρκίσθη να τα φυλάττη» και τονίζει ότι «αν το Εκτελεστικόν επιμείνη εις την καταπάτησιν ταύτην το Βουλευτικόν θα λάβη τα ανήκοντα μέτρα¹⁶».

Αντιλαμβανόμαστε την πλήρη αφοσιωσή του στην έννοια του συντάγματος και στην απαράβατη τήρησή του, αλλά και στην ανάγκη ύπαρξης και διατήρησης του διαχωρισμού των εξουσιών, αρχές που υπερασπίστηκε και αρκετά αργότερα, όταν προσφώνουσε τον Καποδίστρια κατά την αφιξή του, αλλά και όταν ουσιαστικά σχεδόν εγκαλούσε τον Όθωνα, προβάλλοντάς του την ανάγκη συνταγματικής διακυβέρνησης στην επιστολή του που θα δούμε στη συνέχεια.

Ο Θ. Καΐρης δείχνει να είναι προσωπικότητα με συγκροτημένες πολιτικές απόψεις, αλλά και ηθικές αρχές που δεν αναιρεί ούτε εκπίπτει προσμένοντας σε υλικές ή ηθικές απολαβές και αναγνώριση, συναγελαζόμενος με την εκάστοτε εξουσία.

Τα πρακτικά των προκαταρκτικών συνεδριάσεων της Γ' περιόδου του Βουλευτικού της 3^{ης}, 9^{ης} και 10^{ης} Οκτωβρίου 1824 υπογράφει ως προσωρινός πρόεδρος ο Θεόφιλος Καΐρης, αξίωμα στο οποίο ορίστηκε λόγω ηλικίας και σεβασμού προς το πρόσωπό του.

Το Φεβρουάριο του 1826 ο Θ. Καΐρης ορίστηκε μέλος της Επιτροπής του Βουλευτικού, η οποία καλούνταν να καταρτίσει σχέδιο δανείου από όλους του ευκατάστατους της Ελλάδος, «το οποίον θέλει πληρώνεσθαι από την γενικήν εκποίησιν και του οποίου τ' αποδεικτικά θέλουν είναι δεκτά αντί μετρητών από την επί της εκποιήσεως Επιτροπήν¹⁷».

---

14 βλ. Πολέμης Ι.Δ. "Ζητήματα της αλληλογραφίας του Καΐρη" στα Πρακτικά του Πανελληνίου Συμποσίου "Θεόφιλος Καΐρης", Αθήνα 1988 σελ.157

15 βλ. Ζωγράφος, ό.π. σελ. 738

16 βλ. ό.π.

17 βλ. "Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος" αριθ.42,Μαρ.1826

Η Επιτροπή υπέβαλε κατά τη συνεδρίαση της 26 Φεβρουαρίου 1826 το σχέδιο δανείου, το οποίον ορίζει σε 450.000 γρόσια τη συμμετοχή σ' αυτό των νήσων του Αιγαίου.

Ο Θ. Καΐρης πρότεινε, και η πρότασή του έγινε δεκτή, να διοριστεί Διοικητική Επιτροπή, η οποία να μεταβεί στα νησιά επίκεφαλής εκτελεστικής δύναμης 200 τακτικών στρατιωτών «*δια την σύναξιν των γροσίων και την ευταξίαν όλων των νήσων*¹⁸».

Χαρακτηριστική των αποψεών του και της εμφυρόμενης από αίσθημα δικαίου και προστασίας των αδυνάτων στάσης του, αποτελεί η μετέπειτα παρέμβασή του στον Καποδίστρια σε σχέση με χρεωστική ομολογία των κατοίκων της Άνδρου κατά την περίοδο της επανάστασης.

Ο Αμβρόσιος Φραντζής¹⁹ διηγείται ότι όταν έφτασαν στην Άνδρο ο Κριεζώτης και ο Βάσσος με 1.200 ατάκτους ζητούσαν επιτακτικά από τους νησιώτες το ποσό των 150.000 γροσίων. Οι κάτοικοι αδυνατώντας να καταβάλουν ολόκληρο το ποσό αναγκάστηκαν να υπογράψουν χρεωστική ομολογία 80.000 γροσίων.

Οι δύο στρατηγοί με την ανάληψη της εξουσίας από τον Καποδίστρια εμφάνισαν το ομόλογο ζητώντας την αποπληρωμή του από το κρατικό ταμείο. Ο Θ. Καΐρης όμως κατόρθωσε να την ακυρώσει πείθοντας τον Κυβερνήτη ότι αυτή αποτελούσε προϊόν εκβιασμού σε βάρος των κατοίκων.²⁰

Στην Γ' Εθνοσυνέλευση στην Επίδαυρο (Απρίλιος 1826) ως πληρεξούσιος της Άνδρου ορίστηκε ο Θεόφιλος Καΐρης με το Λεόντιο Καμπάνη. Αλλά ο Καΐρης, ως μέλος του Βουλευτικού, δεν έλαβε μέρος στις εργασίες της και παρέμεινε στο Ναύπλιο ασκώντας τα καθήκοντα του μέλους του βουλευτικού²¹ επιφορτισμένος μάλιστα με την επιστασία της εκτύπωσης των επίσημων πρακτικών²².

Δεν είναι άσχετο ίσως με τις απόψεις του Καΐρη το πρακτικό της εκλογής των επιφορτισμένων με τη διοίκηση του νησιού του, που θεωρείται πολύ πιθανό από το ύφος και τις θέσεις που διατυπώνονται σ' αυτό ότι οφείλεται στον ίδιο, στο αρχείο του οποίου σώθηκε. Μολονότι αχρονολόγητο,

---

18 βλ. "Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος" αριθ.49,Μαρ.1826

19 βλ. Φραντζής Αμβρόσιος, "Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος" τομ.Γ' Αθήνα,1841

20 βλ. Πασχάλης, "Ιστορία ....." ό.π. σελ.415

21 βλ. Ζωγράφος, ό.π. σελ. 739

22 βλ.." Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος" αριθ.2,Οκτ.1826

είναι βέβαιο ότι συντάχθηκε στις αρχές του 1822, αφού επαναλαμβάνει σχεδόν αυτούσιες φράσεις από τη Διακήρυξη της Επιδάουρου, και συγκεκριμένα : «Ο σκοπός ημών ούτος μακράν του να στηρίζεται εις αρχάς τινας στασιώδεις ή ιδιωφελείς μερικάς, είναι σκοπός της πατρίδος γενικός, σκοπός βάσιμος, ιερός σκοπός, του οποίου η μόνη αιτία είναι η ανάκτησις των δικαίων της ιδιοκτησίας και τιμής όλων των κατοίκων, τα οποία ενώ πάσα η ελληνική επικράτεια τα χαίρεται, από ημάς μόνον η σκληρά αναρχία απεφάσισε να αφαιρέση. Από τιοιάτας αρχάς των δικαίων ορμώμενοι και θέλοντες να εξομοιωθώμεν με τας λοιπάς επαρχίας, συνόδου πληρεστάτης συγκροτηθείσης... απεφασίσαμεν όλοι κοινώς κτλ.»²³.

Η τελευταία του εμφάνιση ως βουλευτικού έγινε την 11η Ιανουαρίου 1828, οπότε η Βουλή υποδέχθηκε στο προαύλιο του Μητροπολιτικού ναού στην Αίγινα τον Κυβερνήτη Καποδίστρια.

Λόγος Θ. Καΐρη για τον Καποδίστρια (1828)

Για την περίοδο του Αγώνα έχουμε ήδη αναφέρει ότι ο Καΐρης έζησε σε όλη τους την κλίμακα τα επαναστατικά γεγονότα. Μνημένος έγκαιρα στην Φιλική Εταιρεία²⁴, πέρασε ύστερα από την καταστροφή των Κυδωνιών στην ηπειρωτική Ελλάδα, συμμετείχε σε στρατιωτικές επιχειρήσεις, εξελέγη επανειλημμένα «παραστάτης» της Άνδρου στις Εθνικές Συνελεύσεις και εργάστηκε για την σύνταξη και εφαρμογή του Συντάγματος. Στη δράση του μέσα σ' αυτά τα χρόνια και μάλιστα σε όσες προσπάθειές του αναφέρονται επίμονα στην καθιέρωση της συνταγματικής τάξης, θα ξαναβρίσκαμε επιδράσεις του γαλλικού φιλελευθερισμού των αρχών του αιώνα. Από τους πλέον συνεπείς εκπροσώπους του φιλελεύθερου πνεύματος στη μαχόμενη αλλά και στην ελεύθερη Ελλάδα, έδωσε σε ιδιαίτέρως κρίσιμες περιστάσεις δείγματα του ανεξάρτητου, βαθιά φιλελεύθερου πνεύματος που χαρακτήριζε τις σκέψεις και υπαγόρευε τις πράξεις του.

Ο «Λόγος» τον οποίο εκφώνησε τον Ιανουάριο του 1828 στην εκκλησία της Αίγινας, την ημέρα της υποδοχής του Ιωάννη Καποδίστρια, αποτελεί δείγμα υψηλής ρητορείας, ίσως από τους πλέον τέλειους υφολογικά

23 βλ. Βογιατζίδου, ό.π. τομ.7 σελ.273-275

24 βλ. Πασχάλης, "Θεόφιλος .....". ό.π. σελ 43

λόγους που έχει καταγράψει η ελληνική γραμματεία. Κείμενο πλούσιο επίσης σε νοήματα, εμφορείται από έντιμο πολιτικό στοχασμό, βασισμένο στις έννοιες: Σύνταγμα, Ελευθερία, Δικαιοσύνη.

Η προσφώνηση του Καΐρη στην άφιξη του Καποδίστρια θα μπορούσε να είχε αποτελέσει για την νεόκοπη ελληνική κοινωνία ένα σταθμό και ένα λαμπρό ξεκίνημα. Δυστυχώς έμεινε χωρίς ανταπόκριση και θετική απήχηση και δεν μπορεί παρά θεωρητικά μόνο να αναφερθεί ως ένα από τα οριακά σημεία του ελληνικού φιλελευθερισμού. Ο Καΐρης απήγγειλε τον λόγο του «*Εκ μνήμης*», όπως σημειώνει ο συντάκτης της *Γενικής Εφημερίδας της Ελλάδος*, όπου δημοσιεύθηκε ολόκληρο το κείμενο²⁵.

Περιγραφή της τελετής από την υποδοχή του Καποδίστρια στην Αίγινα, δημοσίευσε, στο φύλλο της 14 Ιανουαρίου 1828, η *Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος*, επίσημο δημοσιογραφικό όργανο της «Διοικήσεως». Άκρως ενδιαφέρουσα παρουσιάζεται ωστόσο η μαρτυρία του Νικ. Κασομούλη²⁶ για τον άμεσο αντίκτυπο τον οποίο προκάλεσε η ομιλία του Καΐρη. Παρόν στην υποδοχή ο Κασομούλης, έχει περιγράψει στα «*Ενθυμήματα Στρατιωτικά*», με την ζωηρότητα του που είναι τόσο χαρακτηριστική, τη σκηνή που διαδραματίστηκε κάποια στιγμή, μέσα στην εκκλησία, λίγο πριν να τελειώσει ο Καΐρης την προσφώνησή του στον Κυβερνήτη. Η αντίδραση εκδηλώθηκε με τρόπο αρκετά αταίριαστο μάλιστα, από άτομα που διαισθάνθηκαν ότι αποτελούσαν τον στόχο των αιχμών του Καΐρη.²⁷ Αλλά και ο Καποδίστριας δεν φαίνεται ότι έμεινε εντελώς αδιάφορος στους λόγους του Θεόφιλου: είναι πιθανό να τον ενόχλησαν οι πυκνές αναφορές του στο Πολιτικό Σύνταγμα και οι υποδείξεις του, διατυπωμένες με ευθύτητα και παρρησία, να κυβερνήσει τη χώρα σύμφωνα με τη συνταγματική τάξη.

Η προσφώνηση του Καΐρη είναι διαποτισμένη ολόκληρη από την έντονη θέληση του ομιλητή να δώσει αφενός μιαν όσο γίνεται πιο σαφή εικόνα για την κατάσταση όπως είχε διαμορφωθεί στην Ελλάδα ύστερα από αγώνες τόσων ετών, και ιδίως, να καταστήσει τον Καποδίστρια προσεκτικό στα πρώτα του βήματα, υποδεικνύοντάς του χωρίς περιστροφές, με θάρρος και βαθύτατο συναίσθημα ευθύνης απέναντι στον ρημαγμένο τόπο, και

---

25 βλ. "Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος" 28 Ιανουαρίου και 1 Φεβρουαρίου 1828

26 βλ. Κασομούλης, ό.π. ,σελ.10-11

27 Αναλυτική περιγραφή των γεγονότων :βλ. Κασομούλης, ό.π.σελ.10-11 , Κουμαριανού Αικατερίνη, "Η ελευθεροφροσύνη του Θεόφιλου Καΐρη", *Εποχές*, 46, 1967 σελ.190

απέναντί του τι περιμένει το έθνος από την διακυβέρνησή του. Είναι μια αδιάκοπη υπόμνηση των γενναίων πράξεων, όσες είχαν επιτελεσθεί στην διάρκεια της Επανάστασης, μια απαρίθμηση των συμφορών όσες είχε συσσωρεύσει η έλλειψη πνεύματος ενότητας και συνοχής που χαρακτήρισε πολλούς από τους πρωτεργάτες του Αγώνα, και συνάμα ένα μάθημα υψηλού φιλελευθερισμού. Με αξιοπρέπεια, όπως ταιριάζει στον εκπρόσωπο ενός γενναίου λαού, θυμίζει στον Κυβερνήτη τις απέραντες θυσίες του ελληνισμού, τις λαμπρές νίκες των μαχόμενων δυνάμεων του Έθνους, τις τρομακτικές συνέπειες που επέφερε η διχόνοια, αλλά και την απόφαση των Ελλήνων να διαφυλάξουν την ελευθερία τους, την αποκτημένη με τόσους πόνους, από κάθε επιβουλή. Ολόκληρη άλλωστε η ομιλία του Καΐρη όπως έχουμε αναφέρει στηρίζεται στις βασικές έννοιες Σύνταγμα, Ελευθερία, Δικαιοσύνη: πάνω στο τρίσημο αυτό σχήμα θεωρεί πως πρέπει να οικοδομηθεί η ελεύθερη ελληνική πολιτεία, αν πρόκειται να επιζήσει και να συγκαταριθμηθεί ανάμεσα στα ευνομούμενα έθνη.

Επιστολή προς τον Όθωνα (1835)

Ένα χαρακτηριστικό κείμενό του που εκφράζει απόλυτα τον τρόπο σκέψης του και τις απόψεις του για τη λειτουργία του ελληνικού κράτους είναι και η επιστολή με την οποία αρνείται τη διάκριση που ο βασιλιάς Όθωνας του προσφέρει.

Στα 1835 ο Όθων θέλοντας να τιμήσει τον μαχητή του πολέμου της ανεξαρτησίας, απένειμε στον Θεόφιλο Καΐρη τον «Χρυσούν Σταυρόν του τάγματος του Σωτήρος». Τιμητική διάκριση την οποία ο Καΐρης αποποιήθηκε όπως αργότερα, όταν ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο, (1837) αρνήθηκε την έδρα που του πρόσφεραν, προτιμώντας να παραμείνει και να διδάσκει στο Ορφανοτροφείο της Άνδρου. Η επιστολή με την οποία συνόδευσε την άρνηση του παρασήμου αποτελεί δείγμα της ελευθεροφροσύνης του, της πολιτικής του εντιμότητας και συνέπειας, γιατί ο κύριος λόγος για τον οποίο δεν δέχθηκε το βασιλικό παράσημο ήταν ότι ο Όθων δεν σεβάστηκε την θέληση του ελληνικού λαού που ήθελε να διοικηθεί σύμφωνα με τους

«συνταγματικούς θεσμούς»²⁸. Οι συνθήκες άλλωστε που είχαν διαμορφωθεί στα πρώτα μεταπελευθερωτικά χρόνια είχαν δημιουργήσει σε πολλούς από τους αγωνιστές απογοητεύσεις, καθώς δεν έβρισκαν τη θέση τους στα νέα σχήματα που είχαν προκύψει. Φυσικό είναι εξάλλου τα άτομα μέσα στην καινούργια κοινωνία να αντιδρούν το καθένα με τον προσωπικό του τρόπο.

Ενδεικτικά από τους ιερωμένους λογίους που υπηρέτησαν στον Αγώνα ο Οικονόμος και ο Βάμβας²⁹ δεν δυσκολεύτηκαν να εργασθούν στα πλαίσια του επίσημου κράτους, φορείς στα χρόνια της ωριμότητας, πνευματικής και πολιτικής συντήρησης.

Ο Θεόκλητος Φαρμακίδης αγωνίζεται να ενταχθεί στην επίσημη ζωή, χωρίς πάντοτε να το κατορθώνει και προσπαθεί να διατηρήσει ψήγματα φιλελευθερισμού τα οποία ωστόσο δεν έχουν πολλά κοινά με την μαχητική διάθεση των προεπαναστατικών χρόνων³⁰. Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς³¹ – αρνήθηκε επίσης, καθώς και ο Φαρμακίδης τη παρασημοφορία – φθάνει κάποτε, εντελώς αποκαρδιωμένος, να φύγει από την ελεύθερη Ελλάδα για την υπόδουλη πατρίδα του τις Μηλιές.

Ο ίδιος ο Θεόφιλος Καΐρης παραμένει αποτραβηγμένος στο γενέθλιο νησί του την Άνδρο, επιλέγοντας να ασχοληθεί με τη σχολή του, ευελπιστώντας μάλλον στην ανάδειξη μέσω αυτής μιας νέας γενιάς φωτισμένων υπερασπιστών των απόψεων και των ιδεών του.

Επιμύθιο

Παρατηρώντας κανείς τη στάση και τη δράση του κατά τα επαναστατικά χρόνια θα μπορούσε να πει κανείς πως η χειροτονία του ως διακόνου (1803) έρχεται σε κάποια αντίθεση με το επαναστατικό πνεύμα που διέπει τις ιδέες του. Ίσως ακόμα και να χαρακτηρίσει την ένταξή του στον εκκλησιαστικό μηχανισμό ως παραδοχή του κατεστημένου και υποταγή στο δογματισμό της εκκλησίας. Ο ίδιος λίγα χρόνια αργότερα σύμφωνα με τη

---

28 βλ. Πασχάλης, “Θεόφιλος .....”. ό.π. σελ.57

29 βλ.Σ. Γλαυκωπίδης στον πρόλογο του "Απάντησις εις την υπό του Κ.Π. Καλλιγά επίκρισιν της Γνωστικής και της εις τα στοιχεία της Φιλοσοφίας εισαγωγής του Θ. Καΐρη"

30 βλ.Θ. Φαρμακίδης "Απολογία" Αθήνα 1840 σελ.186

31 βλ.Δημαράς Κ., "Γρηγόριος Κωνσταντάς",*Παιδεία*, τχ. 3, 1946, σελ. 140-145.και τχ 4 σελ.204-206

μαρτυρία του μαθητή του Γρηγόρη Δεσποτόπουλου³² δηλώνει : «*Απεφάσισα να προαχθώ εις όλους τους ιερατικούς βαθμούς πρώτον μεν ίνα επέλθει και εις εμέ το άγιον πνεύμα, αλλ' αφού είδον ότι δεν επήλθεν ανεχαιτίσθην, δεύτερον δε επί τη πεποιθήσει ότι παρ' άλλοις εγεννήθη όμοιος ενδοιασμός και ενδέχεται να μη τολμώσι να εκμυστηρευθώσι τα ενδόμυχα της πεποιθήσεώς των εις μικρού αξιώματος κληρικόν*».

Η μετέπειτα εξέλιξη της ζωής του και της πορείας του, ιδίως με την αποκρυστάλλωση της Θεοσεβείας ,μιας δογματικού τύπου φιλοσοφικής στάσης ³³(όπως τη χαρακτήριζε), που ο ίδιος εισήγαγε και αποτέλεσε την αφορμή για τον διωγμό του από την επίσημη Εκκλησία, μπορεί να αιτιολογήσει εν μέρη το αληθές των λόγων του.

Δεν πρέπει να παραμελούμε όμως το κοινωνικό γίνεσθαι της εποχής της χειροτονίας του. Το ράσο τότε δεν ήταν μόνο ιδεολογικό ένδυμα. Ήταν και επάγγελμα, κι όποιος το έφερε είχε πρόσβαση στον εκκλησιαστικό μηχανισμό των ελληνικών παροικιών στην Ευρώπη. Κι ο νεαρός ιερωμένος για τρία χρόνια περιέρχεται τον ευρωπαϊκό χώρο και αποκτά επαφή με τις ιδέες που τον συγκλόνιζαν.³⁴ Ο Θεόφιλος Καΐρης ως ιερωμένος, δάσκαλος στα προεπαναστατικά χρόνια - σημαντική στάθηκε η θητεία του στην περίφημη Σχολή των Κυδωνιών - αγωνιστής στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας, πληρεξούσιος της Άνδρου στις Εθνοσυνελεύσεις, στοχαστής τολμηρός στα θέματα της φιλοσοφίας, της θρησκείας, της πολιτικής και της κοινωνίας, υπήρξε ως το τέλος της ζωής του αγωνιστής και υποστηρικτής της ελευθερίας,εθνικής και ατομικής.

Ο Καΐρης που κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Ολύμπου είχε καταγγείλει τους «*τουρκολάτρες*» προεστώτες του Κολιντρού για τη στάση τους³⁵ και θεωρούσε «*κατηραμένους*» όσους δεν λάβουν μέρος στον Αγώνα³⁶, που είχε σταθεί στο πλευρό του Υψηλάντη κατά τη ρήξη του με τους κοτζαμπάσηδες, πίστευε ότι κύριος σκοπός της Επανάστασης ήταν η εθνική απελευθέρωση, αναγκαία προϋπόθεση για την πραγματοποίηση άλλων

---

32 βλ. Γούδας Αναστάσιος «Βίοι παράλληλοι», τ. Β', τυπ. Μ. Π. Περίδου, Αθήνα, 1870,σελ.187

33 βλ. Καζολέα-Ταβουλάρη, Παναγιώτα, " Θεόφιλος Καΐρης. Από τη φιλοσοφική ψυχολογία στη θεοσεβική ηθική.",Τυπωθήτω , Αθήνα, 2005 σελ.97-149

34 βλ. Βουρνάς ό.π. σελ. 13

35 βλ Βογιατζίδου.,ό.π. σελ.27 και 38

36 βλ. Σφυρόερας , ό.π. σελ. 109

στόχων, που τους προσδιόρισε με παρρησία στην προσφώνησή του στον Καποδίστρια.

Ο Καΐρης σ' όλη τη διάρκεια του Αγώνα, κυρίως όμως στην τελευταία του περίοδο, μετά το 1826, προσπάθησε με τα κείμενά του να διατυπώσει τις βασικές αρχές μιας ευνοούμενης πολιτείας, που για την οργάνωσή της όλοι έπρεπε να συμβάλουν. Οι λόγοι του στα Ψαρά τις πρώτες μέρες της Επανάστασης και στο μνημόσυνο του λόρδου Βύρωνα, όπως τουλάχιστον αποδίδεται το περιεχόμενό τους από τον Κωνσταντίνο Νικόδημο,³⁷ η εγκύκλιός του προς τους Κυδωνιάτες, όταν ανέλαβε την οργάνωση στρατιωτικού σώματος που θα εντάσσονταν σ' αυτό πρόσφυγες από την κατεστραμμένη πόλη,³⁸ η αλληλογραφία με την αδελφή του, αποκαλύπτουν τον άνδρα που οραματιζόταν παράλληλα με την εθνική αποκατάσταση, την πνευματική αναγέννηση του τόπου και την οργάνωση μιας κοινωνίας, στην οποία θα έπρεπε «να παύσωσιν αι διχόνιαι, να διαλυθώσιν αι φατρίαι, να ενεργώνται και να ισχύωσιν οι νόμοι, να ασφαλισθήν εκάστου η ζωή, η τιμή και η ιδιοκτησία³⁹».

Με την άνεση που του παρείχε η καθολική αναγνώριση της αξίας του και της σοφίας του προσφώνησε τον Καποδίστρια. Η παρρησία του και η οξύτητα των υπαινιγμών δεν ήταν αποτέλεσμα πάθους, έστω κι αν ο Καΐρης ήταν προσανατολισμένος στην αγγλόφιλη παράταξη, χαρακτηριστική υπήρξε η μετέπειτα στήριξή του, κατά την περίοδο του διωγμού του, από την εφημερίδα «Αθηνά», εκφραστή των αγγλόφιλων⁴⁰. Ήταν απόσταγμα πικρών εμπειριών από τα χρόνια του Αγώνα, όπως φαίνεται από την κατακλείδα του λόγου του, στην επίκλησή του στον «Κυβερνήτη του παντός»: «*Διαφύλαξε τον Κυβερνήτην ημών καθαρόν από το ολέθριον των φατριών μίασμα! Φώτισέ τον να μάθη όλας τας αληθινάς των μεγάλων δυστυχιών και συμφορών μας αιτίας και να τας εξαλείψη... Να μην απατάται από τους λόγους, μηδέ από το φαινόμενον, αλλά να ερευνά και τους σκοπούς και τα έργα και την ικανότητα όλων εκείνων, εις τους οποίους μέλλει να εμπιστευθή τα ιερά της πατρίδος υποουργήματα*»⁴¹.

---

37 βλ. ό.π. σελ.110

38 βλ. Βογιατζίδου Ι.Κ., ό.π.τομ.7 σελ.40-41

39 βλ.Γούδας, ό.π. σελ. 163

40 βλ. Βουρνάς ό.π. σελ. 150

41 βλ. Γούδας, ό.π. σ. 164

Λίγο αργότερα ο Καΐρης, εγκαταλείποντας κάθε πολιτική δραστηριότητα, αποσύρεται στην Άνδρο, χωρίς να δείχνει πλέον το παραμικρό ενδιαφέρον για συμμετοχή του είτε στον πολιτικό στίβο είτε στη διαμόρφωση της κεντρικής εκπαιδευτικής πολιτικής, βλέπε και τις προαναφερθείσες αρνήσεις του στο Οθωνικό καθεστώς, αλλά και στα χρόνια του Καποδίστρια όπου αρνήθηκε την πρόσκληση του Jonas King, αμερικανού ιεραπόστολου, να διδάξει στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας που αυτός επιχειρούσε να ιδρύσει.⁴²

Ασχολείται πλέον μόνο με το Ορφανοτροφείο που είχε σχεδιάσει από το 1826⁴³. Το εγχείρημα του Ορφανοτροφείου της Άνδρου, μπορεί να δείξει ότι ο Καΐρης θέλησε να δημιουργήσει, με αυτή την ολιγάριθμη κοινωνία νέων ανθρώπων στο γενέθλιο νησί του, όχι μόνο ένα κέντρο παιδείας, αλλά συνάμα ένα πεδίο πειραματισμού και εφαρμογής νέων κοινωνικών αρχών. Επηρεασμένος από τη δυτική χριστιανική - κοινωνική φιλοσοφία, ίσως αναζητούσε με πρακτικές εφαρμογές τη χρυσή τομή ανάμεσα στη θρησκευτική πίστη, στην επιστημονική γνώση και την κοινωνική δικαιοσύνη. Εκεί, ως φορέας ο ίδιος μιας εθνικής αστικής ιδεολογίας που δεν δικαιώνεται στην πράξη και εφαρμογής ενός αστικού φιλελευθερισμού, στην προσωπική του περίπτωση, είδε να διαψεύδονται όλες οι ελπίδες που είχε στηρίξει στην πολιτεία⁴⁴.

---

42 βλ.Πασχάλης, "Θεόφιλος .....". ό.π. σελ. 53

43 βλ." Γενική Εφημερίδα της Ελλάδος" 20 Οκτωβρίου 1826

44 βλ. Σφυρόερας ,ό.π. σελ.105-111

Κεφάλαιο 2ο

Η εκπαιδευτική πορεία και προσφορά του Θ. Καΐρη Από τις σχολές της Μ. Ασίας στη σχολή της Άνδρου

Εισαγωγή

Ο Θεόφιλος Καΐρης υπήρξε ένα «πρόσωπο αντιλεγόμενο» για την ιστορία των ιδεών στην νεότερη Ελλάδα. Οι σφοδρές κοινωνικές αντιθέσεις και οι παρεπόμενες ιδεολογικές οξύτητες, που χαρακτηρίζουν κυρίως τις δύο δεκαετίες πριν από την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα του '21, τη διάρκειά του και τις αμέσως μετά την απελευθέρωση δεκαετίες, βρήκαν παραστατικά και δραματικά τον εκφραστή τους στο ήθος και στη σκέψη του αδιάλλακτου εκείνου αγωνιστή και δασκάλου. Έζησε με ασυνήθιστη για πνευματικούς ανθρώπους ένταση τις εξάρσεις και τις καταπτώσεις του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων · παράλληλα πρωτοστάτησε στην παγίωση των φιλελεύθερων θεσμών στο νεοσύστατο κράτος με την προσωπική συμβολή του στις Εθνικές Συνελεύσεις του Αγώνα. Αμέσως μετά συνέχισε το δυσκολότερο ίσως έργο: να εξυψώσει το μορφωτικό επίπεδο του λαού και να του μεταδώσει τα αγαθά της σύγχρονης επιστήμης και της φιλοσοφίας.⁴⁵

Η επίδραση και η σπουδαιότητα του εκπαιδευτικού του έργου είναι μια πραγματικότητα που δεν παύει να αναγνωρίζεται από την ελληνική πολιτεία ακόμα και στις μέρες μας⁴⁶.

Στην παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε να εστιάσουμε, μέσα από την εκπαιδευτική του πορεία και προσφορά του, αλλά και τις κρίσεις και απόψεις συγχρόνων του για τον ίδιο, στην ανάδειξη των στοιχείων αυτών που χαρακτήριζαν την διδακτική του πρακτική και την αντίληψή του για την ποιότητα και το είδος της μόρφωσης και εκπαίδευσης, αλλά και τη στάση του και τη φιλοσοφία του απέναντι στα γεγονότα που έζησε και έλαβε μέρος και

---

45 βλ. εισαγωγή Κύρκου Βασιλείου σε Πασχάλης, Δ.Π.: “Θεόφιλος Καΐρης, Ιστορική και φιλοσοφική μελέτη”. Αθήνα 2000.σελ. θ´

46 βλ. ενδεικτικά στο σχολικό εγχειρίδιο ΣΤ´ δημοτικού " Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου" University Studio Press, 2012 , σ.57.

οδήγησαν, προς το τέλος της ζωής του, στην σύγκρουση του με τους διώκτες και εχθρούς των απόψεών του.

Η ζωή και η εκπ/κή δράση του Θ. Καΐρη πριν τη Μεγάλη Επα- νάσταση.

Ο Θεόφιλος μετά τον θάνατο του πατέρα του το 1794, μεταβαίνει, από την Άνδρο, στις Κυδωνίες (Αϊβαλί) της Μικράς Ασίας κατόπιν προσκλήσεως του θείου του, Σωφρονίου Καμπανάκη. Στα 1802 ιδρύεται το «Ελληνομουσείον», η Ακαδημία των Κυδωνιών. Ο Καΐρης φοίτησε στην Ακαδημία, όπου διδάχθηκε Φιλολογία και Φιλοσοφία, Μαθηματικά και Φυσικές επιστήμες. Μεταβαίνει στην Πάτμο, όπου συνεχίζει τις σπουδές του στην Πατμιάδα Σχολή. Δεν παραλείπει να μαθητεύσει και στη Σχολή τής Χίου.⁴⁷

Στην ηλικία των δεκαοκτώ ετών, ο Καΐρης γίνεται μοναχός, ενώ το 1801 χειροτονείται διάκονος και λαμβάνει το όνομα Θεόφιλος. Μεταβαίνει στην Ευρώπη για την συνέχιση των σπουδών του και αρχικά διέμεινε στην Ελβετία, όπου μελέτησε την οργάνωση των διδακτηρίων Πεσταλότσι.

Στην συνέχεια, από το 1803 έως το 1807 σπουδάζει στην Ιταλία, στο Πανεπιστήμιο της Πίζας, Φιλοσοφία και Φυσικομαθηματικές Επιστήμες. Από την Ιταλία μεταβαίνει στο Παρίσι. Εκεί αφοσιώνεται στην μάθηση διάφορων φιλοσοφικών μελετών και γνωρίζει τον Αδαμάντιο Κοραή. Η παραμονή του στο Παρίσι, συνεπάγεται και τον πρώτο κλονισμό των χριστιανικών του πεποιθήσεων. Ήδη από το 1808, κι ενώ βρίσκεται στο Παρίσι, του ζητούν οι Κυδωνιείς να πάει στην πόλη τους για να αντικαταστήσει τον Βενιαμίν τον Λέσβιο. Δεν αποδέχεται τότε την πρόσκληση αυτή, αλλά όταν τον Ιούλιο του 1810 επαναδιατυπώνουν το αίτημα αυτό, αναχωρεί απ' το Παρίσι για τις Κυδωνίες. Όμως ο νεαρός Καΐρης είχε ήδη αποκτήσει τόση φήμη ώστε, ενώ μόλις είχε φτάσει στις Κυδωνίες, του απευθύνεται πρόσκληση εκ μέρους της «Ευαγγελικής Σχολής» της Σμύρνης να πάει να διδάξει σ' αυτήν⁴⁸.

Τελικώς πηγαίνει στην Σμύρνη, όμως οι προύχοντές της δεν τηρούν τις συμφωνίες⁴⁹ και αναγκάζεται να επιστρέψει στις Κυδωνίες. Προκύπτουν

---

47 βλ.Πασχάλης, “Θεόφιλος .....”. ό.π. .σ.12

48 βλ. ό.π. σ.17.

49 βλ. ό.π. σ.21.

ωστόσο προστριβές μεταξύ των καθηγητών του Γρηγόριου Σαράφη και του Βενιαμίν του Λεσβίου, οι οποίες προκαλούν την αποχώρησή του εντός του 1812. Μετά από μερικούς μήνες επιστρέφει. Εμπλούτισε τη βιβλιοθήκη της Ακαδημίας με ελληνικά και ξένα συγγράμματα και την εφοδίασε με όργανα Φυσικής, Χημείας, Αστρονομίας και Γεωγραφίας⁵⁰. Η συστηματική επιστημονική διδασκαλία του επί δέκα σχεδόν χρόνια (1812-1821) σε μια φημισμένη σχολή όπως η Σχολή των Κυδωνίων, που αυτή την εποχή ήταν το πιο μεγάλο πνευματικό κέντρο της Μ.Ασίας με 350-450 τακτικούς μαθητές, είχε μεγάλη και καθοριστική επίδραση, ειδικότερα στην αναγέννηση των επιστημών και στην εισαγωγή τους στην εκπαίδευση.⁵¹

Όπως φαίνεται από τα σωζόμενα χειρόγραφα της διδασκαλίας του Καΐρη, η έκθεση των μαθημάτων είναι αυστηρά επιστημονική, όπως ταιριάζει στα μαθηματικά και στις πειραματικές επιστήμες, χωρίς παρεμβάσεις, ή εριστικές παρεμβολές εναντίον αντιθέτων δοξασιών και διδασκαλιών, πράγμα που συνηθιζόταν κατά την εποχή του, ιδίως στους προλόγους των συγγραμμάτων. Μέχρι τώρα δεν βρέθηκε, σε κανένα χειρόγραφο του Καΐρη, κάποιος πρόλογος ή εισαγωγή του συγγραφέα που να μας κατατοπίζει σχετικά με τις αντιλήψεις του για την παιδεία και για τα επίμαχα τότε θέματα, όπως το γλωσσικό και ειδικότερα το ζήτημα της οριστικής εισαγωγής των επιστημών στην εκπαίδευση. Ως προς το γλωσσικό, έστω και αν δεν υπάρχουν άμεσες γραπτές πληροφορίες από τον ίδιο, φαίνεται ότι ο Καΐρης έτεινε προς τη χρήση του αττικού πεζού λόγου, γιατί ίσως τον θεωρούσε προσφορότερο στην εξυπηρέτηση των επιστημών, αντίθετα προς τον δάσκαλο και προκάτοχό του στη Σχολή των Κυδωνίων Βενιαμίν Λέσβιο, που πραγματικά είναι ένας από τους πρώτους συνειδητούς εκλαϊκευτές των επιστημών στην Ελληνική Αναγέννηση, που μάλιστα κατατρέχτηκε γι' αυτό όχι λίγο από τους συντηρητικούς πολεμίους των προοδευτικών ιδεών της εποχής εκείνης, όπως ο σχολάρχης Χίου Αθανάσιος Πάριος, ο Νεόφυτος Δούκας κ.α.⁵²

Ο πλούτος και η επιστημονική αυστηρότητα και λιτότητα ύφους στην έκθεση των μαθημάτων και το ήθος του, μας υποχρεώνουν να δεχθούμε ότι οι μαθητές του μετάφεραν πολύτιμες επιστημονικές γνώσεις και τις μετάδωσαν,

---

50 βλ. ό.π. σ.27

51 βλ. Σωτηράκης Νικόλαος : "Η διδασκαλία του Θεόφилου Καΐρη στη σχολή των Κυδωνίων και στην Άνδρο", *Μικρασιατικά Χρονικά*, 7, 1957,σ.9

52 βλ. ό.π.,σ.145.

σαν δάσκαλοι, στα πρώτα σχολεία που ιδρύθηκαν μετά από την Επανάσταση, όπως και στα σχολεία του υπόδουλου ελληνισμού. Από την πλευρά αυτή η συμβολή του Καΐρη στην αναγέννηση των επιστημών στη χώρα είναι άμεση, μεγάλη και καθοριστική⁵³.

Η Σχολή(Ορφανοτροφείο) της Άνδρου.Τα χρόνια μετά την Επανάσταση.

Πολύ πριν να ιδρύσει το Ορφανοτροφείο του ο Καΐρης ήταν δάσκαλος ως προς την επιστημονική και ψυχική προετοιμασία, ως προς το επάγγελμα και τη νοοτροπία του. Είχε διατελέσει δάσκαλος στις Κυδωνίες⁵⁴ πριν από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Έδειξε συμπεριφορά δασκάλου, της ομόνοιας και της δικαιοσύνης, ως παραστάτης του έθνους στις εθνοσυνελεύσεις της Ανεξαρτησίας⁵⁵. Σε επιτροπή για θέματα παιδείας εμφανίζεται το 1824⁵⁶. Ως δάσκαλος προσφωνεί τον Ι. Καποδίστρια κατά την επίσημη υποδοχή που έγινε στον Κυβερνήτη στο μητροπολιτικό ναό της Αίγινας στις 11 του Γενάρη του 1828⁵⁷. Η ομιλία του διαπνέεται από την πεποίθηση ότι η πολιτική συμπεριφορά της ηγεσίας αποτελεί το πρώτο σχολείο για το λαό. Ήταν σύμφωνη με το πνεύμα του διαφωτισμού, που επικρατούσε και κατά την Ελληνική Επανάσταση, η άποψη ότι η πολιτική συμπεριφορά της ηγεσίας διαμορφώνει το χαρακτήρα των ανθρώπων πολιτών.

Οι παιδαγωγικές αρχές του Καΐρη, που διαφαίνονται μέσα από τα κείμενα και τις πράξεις του μπορούν να συνοψιστούν έτσι:

- λατρεία του ανθρώπινου λόγου και αταλάντευτη αναζήτηση της αλήθειας
- πίστη στην ελευθερία της συνείδησης και επιδίωξη της αρετής και της δικαιοσύνης μέσα από συνταγματικούς πολιτικούς θεσμούς
- πίστη στη βελτιωσιμότητα του ανθρώπου με την παιδεία και στη βελτιωσιμότητα της κοινωνίας όλης με μέσα εκπαιδευτικά (θέσεις γνωστές

---

53 βλ. ό.π. σ.146

54 βλ. Σπεράντζας Στέλιος : "Ο Θεόφιλος Καΐρης διδάσκαλος στην Ανατολή", *Ελληνική Δημοκρατία*, 129,1953, σ.715 – 720.

55 βλ. Ζωγράφος Ι.Π. : "Ο Καΐρης στον εθνικό αγώνα" "*Ελληνική Δημοκρατία*" 129,1953 ,σ.737-740.

56 βλ. ό.π. σ. 739

57 βλ. "Γενική εφημερίδα", 28/1 , 1/2 1828.

από τους διαφωτιστές)

- αναγνώριση της προσωπικότητας του μαθητή και αξιοποίηση των δυνατοτήτων του για την επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων⁵⁸.

Η ιδέα της δημιουργίας ενός τέτοιου ιδρύματος απασχολούσε τον Καΐρη από τα χρόνια του Αγώνα.

Οι πρώτες εκκλήσεις του δημοσιεύτηκαν στη «Γενική Εφημερίδα» το 1826⁵⁹. Τα κίνητρά του φαίνεται ότι ήταν εκπαιδευτικά (είχε κιόλας 12 χρόνια ζωή δασκάλου) και κοινωνικά. Τα ορφανά και τα προσφυγόπουλα (από τις Κυδωνίες λ.χ.) ήταν ίσως η πρώτη φροντίδα του. Ο ίδιος είχε πολλές προσδοκίες από την προσπάθεια του φωτισμού της νέας γενιάς και η προσπάθειά του φαίνεται ότι είχε εμπνεύσει σε άλλους καλές προσδοκίες⁶⁰ τουλάχιστον τα πρώτα κίνητρα ήταν παιδαγωγικά, φιλανθρωπικά· ίσως αργότερα προστέθηκε ο θρησκευτικός ζήλος (για τη θεοσέβεια)⁶¹.

Ως τότε επίσημη εκπαιδευτική νομοθεσία, που να ορίζει ή να περιορίζει μία εκπαιδευτική προσπάθεια, δεν υπήρχε. Οι διακηρύξεις του Αγώνα και η εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια δεν είχαν χαρακτήρα δεσμευτικό για την ατομική ή συλλογική πρωτοβουλία. Αντίθετα, το Σύνταγμα του 1827 (Τροιζήνας) ήταν πολύ φιλελεύθερο⁶².

Η παλιά αντιδικία, που είχε κορυφωθεί τη δεκαετία του 1810-20 ανάμεσα στην Εκκλησία και τη λαϊκή ηγεσία για την οργάνωση και λειτουργία των σχολείων, φαίνεται ότι είχε υποχωρήσει στα χρόνια του Αγώνα, αφού η Εκκλησία είχε «επίσημα» αποκηρύξει την Επανάσταση και αντιταχθεί σ' αυτήν. Και είχε ουσιαστικά παραμεριστεί.⁶³

Ο Καΐρης με προσωπικό μόχθο προώθησε την ιδέα της ίδρυσης ενός ορφανοτροφείου με εκκλήσεις προς φιλανθρώπους, με ταξίδια σε διάφορες χώρες, με αλληλογραφία, με προσωπική επιστασία. Το σχολείο άρχισε να λειτουργία του το σχολ.έτος 1835-36, με πρόγραμμα επιστήμης και

---

58 βλ. Βώρος Φ.Κ. : " Από την εκπαιδευτική προσπάθεια στη δίωξη του Καΐρη" στο Καράς Γιάννης (επιμ.), Πρακτικά του Πανελληνίου Συμποσίου " Θεόφιλος Καΐρης ", (Ανδρος 1984) Gutenberg ,Αθήνα - 1988 σ. 43-44

59 βλ. Ζωγράφος, ό.π. , σ. 739-740.

60 βλ. Πασχάλη,ό.π., σ. 54.

61 βλ. Κουμαριανού Αικατερίνη, "Η ελευθεροφροσύνη του Θεόφιλου Καΐρη", *Εποχές*, 46, 1967, σ.188-189

62 βλ. Βώρος, ό.π. σ.45

63 βλ. ό.π. σ.48.

ελληνομάθειας κυριότητα⁶⁴. Ελευθερία, λόγος, Αλήθεια, Αρετή, Πατρίδα φαίνεται ότι ήταν έννοιες που συχνά ακούονταν στις καθημερινές «συνδιαλέξεις» του Καΐρη με τους μαθητές του.

Η σχολή του Καΐρη στην Άνδρο ήταν Ελληνικό Σχολείο, Γυμνάσιο και Πανεπιστήμιο. Εκτός από τη «Γνωστική», που ήταν μια εγκυκλοπαίδεια όλων των γνώσεων της εποχής του, δίδασκε τα πάντα: Μαθηματικά (όχι μόνο κατώτερα, αλλά και ανώτερα) φυσική, χημεία, κοσμογραφία, υδροστατική, αστρονομία, ορυκτολογία, φυσιολογία, ιστορία της φιλοσοφίας, ψυχολογία, λογική, αρχαίους συγγραφείς, ρητορική, ποιητική και θρησκευσιολογία.⁶⁵

Γρήγορα η Σχολή του Καΐρη απέκτησε φήμη και ακτινοβολία. Είχε πρόγραμμα διδασκαλίας σύγχρονης επιστήμης, διέθετε και σύγχρονα μέσα⁶⁶. Άρχισαν οι φίλοι να συγκρίνουν το Ορφανοτροφείο προς την πολύ οπισθοδρομική δημόσια εκπαίδευση. Έφταναν μαθητές από όλο τον Ελληνισμό (και τον αλύτρωτο) και από το βαλκανικό χώρο⁶⁷.

Ο Ανδρέας Συγγρός, που μαθήτευσε στη σχολή του Καΐρη, μας δίνει μερικές ζωντανές πληροφορίες γ' αυτήν⁶⁸. Σ' αυτό το περίεργο «Ορφανοτροφείο»- όπου τα ορφανά ήταν σπάνια - φοιτούσαν παιδιά ηλικίας από 9 ετών, αλλά και άνδρες, έως τα τριάντα! Η εκπαίδευση άρχιζε από το λεγόμενο Ελληνικό Σχολείο κι έφθανε ως την τελευταία τάξη του Γυμνασίου, αλλά χωρίς να σταματάει σ' αυτήν, γιατί στην ανωτάτη τάξη ο Καΐρης δίδασκε φιλοσοφία, λογική, θρησκευσιολογία και άλλα γενικά μαθήματα:

«Το μοναδικόν δε και ούτως ειπείν τεράστιον – γράφει ο Συγγρός - είναι, ότι κυρίως διδάσκαλος, καθηγητής και συγγραφεύς των βιβλίων των αναγκαιούντων διδασκαλίαν, από της γραμματικής μέχρι των φιλοσοφικών συγγραμάτων, ήτο αυτός ο Θεόφιλος Καΐρης»...

Δίδασκε 9 ώρες την ημέρα. Τέσσερις το πρωί και πέντε το απόγευμα. Στο διάλειμμα του μεσημεριανού επέβλεπε την δίαιτα των εσωτερικών μαθητών και, γενικότερα, την διοίκηση της σχολής, τρώγοντας το μεσημέρι και βράδυ, μαζί με τους μαθητές. Μετά το δείπνο, από τις επτά έως κι εννέα, επέβλεπε την μελέτη των εσωτερικών μαθητών κι' έπειτα κλεινόταν στο

64 βλ. Πασχάλη,ό.π., σ. 72.

65 βλ. Μελάς Σπύρος : " Θεόφιλος Καΐρης ", *Ελληνική Δημιουργία*,129,(1953), σ.712

66 βλ. ό.π., σ. 82

67 βλ. Τόντορωφ Νικολάι : " Η Σχολή Καΐρη και η συμβολή της στη Βουλγαρική αναγέννηση" , *Ανδριώτικη Γνώμη*, 38,1983, σελ. 2-3.

68 βλ. Συγγρός Ανδρέας : "Απομνημονεύματα", Εστία, Αθήνα, 1908,τ.Α',σ.30

γραφείο του και διάβαζε και μελετούσε, ως τις δύο μετά τα μεσάνυχτα, για να ξυπνήσει στις έξη το πρωί:

*«Ουδέποτε - γράφει ο Συγγρός - επί εξαετίαν, καθ' ἣν διήρκεσεν ἡ λειτουργία τῆς σχολῆς, εκοιμήθη πλέον τῶν 4 ὡρῶν καθ' ἡμερονύκτιον, ἐκτὸς ὁσάκις ἠσθένει, τούτο δὲ συνέβαινε σπανίως, ἔνεκα τῆς μεγίστης λιτότητος τῆς τροφῆς του καὶ τῆς σκληραγωγίας, εἰς ἣν αείποτε υπέβαλλεν εαυτὸν... Ζωηρότατα ἐνθυμούμαι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πρὸς ὕπνον δωματίου του. Ἐν λίαν στενόχωρον, αὐτόχρομη μοναχοῦ κελλίον, περιέχον μίαν ξυλίνην κλίνην, τῆς ὁποίας τὸ στρώμα καὶ τὸ ἐφάπλωμα περιορίζοντο εἰς δύο χονδράς βελέντζας καὶ προσκεφάλαιον σκληρὸν δι' ἐρίου πεπληρωμένον, ξυλίνη ἀχρωμάτιστος τράπεζα καὶ μία καθέκλα - οὐδὲν πλέον».*⁶⁹..

Ήταν, μ' άλλα λόγια πρότυπο ασκητικής ζωής. Ως ιερωμένος, κάθε Κυριακή και σ' όλες τις δεσποτικές γιορτές, λειτουργούσε ο ίδιος στην εκκλησία και δίδασκε τον λόγο του Θεού. Έπειτα, συνόδευε ο ίδιος τους μαθητές του στους περιπάτους και τους μάθαινε διάφορα αθλητικά παιχνίδια. Τις Αποκριές τους δίδασκε να παίζουν δράματα και κωμωδίες, που έγραφε ο ίδιος· αυτός σχεδίαζε τα θεατρικά κοστούμια κι επέβλεπε την εκτέλεσή τους κι αυτός έκανε τον υποβολέα στις παραστάσεις⁷⁰. Έτσι διασκέδαζε τους εσωτερικούς μαθητές, μορφώνοντάς τους· αλλά προσκαλούσε και τους εξωτερικούς μαθητές να παίρνουν μέρος στην ψυχαγωγία και να ξεχνούν τα βάσανα που περνούσαν στο νησί, ακόμη και στο ζήτημα της τροφής και της κατοικίας.

Γιατί μαζεύθηκαν, στην Άνδρο, πολυάριθμοι εξωτερικοί μαθητές, απ' όλες τις Ελληνικές παροικίες της Ευρώπης και της Μικράς Ασίας, όπως και από την ελεύθερη Ελλάδα. Κι όλοι αυτοί έπρεπε να στεγαστούν. Σχημάτιζαν ομάδες και νοίκιαζαν ένα σπιτάκι, του οποίου ο ιδιοκτήτης ή περιορίζοταν στο υπόγειο ή μετανάστευε στην εξοχή:

«Εἰς τὸν οἰκίσκον – γράφει ὁ Συγγρός- ἕκαστος κατελάμβανε μίαν γωνίαν δωματίου καὶ ἔλυε τὴν κλινοστρωμὴν, ἣν μεθ' εαυτοῦ εἶχε φέρει ἐκ τῆς πατρίδος του καὶ ἐξήπλωνεν αὐτὴν κατὰ γῆς. Ἐτοποθέτει παραπλεύρως τὴν «κασέλαν» του, ἥτις ἐχρησίμευε καὶ ὡς τράπεζα καὶ ὡς κάθισμα καὶ – ἐννοεῖται – καὶ ὡς ἐρμάριον τῶν φορεμάτων του. Μία ξυλίνη τράπεζα, ἐν τῷ μέσῳ ἄλλου δωματίου, ἀβαφος, ἦτο κοινὸν κτῆμα τῶν συνοίκων καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρες,

69 βλ. Πασχάλης, ό.π. σ.81

70 βλ. Συγγρός, ό.π.

αρχαϊκά κατέκλαι, ζύλιναι, αποτέλουν κάποτε πολυτελή επίπλωσιν ευπόρων δήθεν και ανετώτερον διαιτωμένων μαθητών. Οι πλείστοι εγευμάτιζαν εν συσσιτίω, άπαξ της ημέρας, προετοιμάζοντες λιτόν γεύμα, «με μαγείρευμα». Εις δε των συγκατοίκων εναλλάξ εχρησίμευεν ως μάγειρος, διαθέτων ως σκεύη μαγειρικά εν πήλινον αγγείον και μίαν σχάραν, έστιν ότε και εν τηγάνι.... Οι μάλλον εύποροι των μαθητών εύρον μετα τινά καιρόν καταφύγιον εις συσταθέν εστιατόριον και καταφύγιον και ζαχαροπλαστείον, φέρον την επιγραφήν: «Ξενοδοχείον ομού τε και Λέσχη», όπου οπωσδήποτε εύρισκαν τροφήν ετοιμήν και απηλλάσσοντο της προεκτεθείσης ελεεινότητος ».

Τέτοια φήμη είχε δημιουργηθή για τη σπουδαιότητα της Σχολής του Καΐρη, ώστε μ' όλη την κατάσταση αυτή, να μη προφθάνουν στην Άνδρο να στεγάσουν καινούριους μαθητές. Κι όσο για εσωτερικούς, δεν υπήρχε ούτε μία θέση. Η υπόληψις του εκπαιδευτηρίου αυτού μεσουρανούσε έως το 1838⁷¹.

Όπως προκύπτει και από την αλληλογραφία μαθητών και φίλων του Καΐρη⁷² το Ορφανοτροφείο του, έτεινε να γίνει Εκπαιδευτήριο του Ελληνισμού που ακτινοβολούσε πιο λαμπρά από το οθωνικό κράτος και την Ιερή του Σύνοδο και το Οικουμενικό Πατριαρχείο· κι έβγαζε εκατοντάδες Καϊρικούς μαθητές, εκφραστές ενός συνεχιζόμενου διαφωτισμού.

Το κλείσιμο της Σχολής και η δίωξις του Καΐρη. Το πολιτικό και θρησκευτικό κλίμα της εποχής.

Κατά τη διάρκεια του Αγώνα ο Θεόφιλος Καΐρης μετείχε στα «κοινά» ως παραστάτης της Άνδρου. Οι εντυπώσεις που είχε αφήσει πρέπει να ήταν καλές, για να του αναθέσουν, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, αυτός να προσφωνήσει τον Κυβερνήτη κατά την άφιξή του. Το κείμενο της προσφώνησης εκείνης διακρίνεται για την τόλμη του ρήτορα και για το πολιτικό-συνταγματικό ήθος του. Και δεν είναι τυχαίο ότι σ' αυτό το σύντομο κείμενο καταμετράει ο αναγνώστης 24 φορές τη λέξη ελευθερία ή παραπλήσιες φράσεις.

---

71 βλ. Μελάς, ό.π'σ. 711-712.

72 βλ. Τατάκης Βασίλειος : "Ανέκδοτα Καϊρικά κείμενα: ενδείξεις για την ακτινοβολία και την επίδραση του Καΐρη" Νέα Εστία, 626, σ. 1099-1101.

Όταν ο Όθωνας του πρόσφερε το «Χρυσό Σταυρό του Σωτήρα», αρνήθηκε ο Θεόφιλος να τον δεχτεί θυμίζοντάς του εύσημα τις συνταγματικές παραλείψεις του· του έγραφε για: *«τους συνταγματικούς εκείνους θεσμούς...τους οποίους κανείς αιτιωρητί δεν δύναται να τους υπερβεί»*.⁷³

Παρατηρώντας το πολιτικό και εκκλησιαστικό κλίμα εκείνης της εποχής διαπιστώνουμε ότι το χάος που επικρατούσε γενικά στην ελληνική ζωή μετά την ανακήρυξη του ελεύθερου ελληνικού κράτους το 1830, χαρακτήριζε και τα εκκλησιαστικά πράγματα καθώς και τα πολιτικά. Ειδικά η επανάσταση του 1821 απέκοψε την ελληνική εκκλησία από δύο παραδοσιακά της στηρίγματα, την οθωμανική εξουσία και την ηγεσία του πατριάρχη.

Στο διάστημα του Αγώνα κληρικοί διωγμένοι από την επικράτεια της οθωμανικής

αυτοκρατορίας κατέφευγαν στην Ελλάδα, ψυχικά και οικονομικά εξουθενωμένοι, και εύκολα δέχονταν αξιώματα με παραχώρηση από μέρους τους, τη σιωπηρή υποταγή τους στην κοσμική εξουσία.

Το παράδειγμά τους ακολούθησαν και οι ντόπιοι κληρικοί, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν φατρίες με αλληλοσυγκρουόμενα υλικά συμφέροντα και με στήριγμα τη βοήθεια που τους πρόσφεραν τα πολιτικά κόμματα.⁷⁴

Την ευθύνη για τη μελέτη και τη λύση των εκκλησιαστικών την ανέλαβε ο Μάουρερ και βάσισε τις εισηγήσεις του σε προτάσεις του αρχιμανδρίτη Θεόκλητου Φαρμακίδη.

Τα βασικά σημεία του Διατάγματος της 23^{ης} Ιουλίου /4^{ης} Αυγούστου 1833 *«Διακήρυξις περί της Ελληνικής Εκκλησίας»* ήταν:

- α) η ανακήρυξη της εκκλησίας της Ελλάδας ως αυτοκέφαλης, και
- β) η υπαγωγή της εκκλησίας στην κρατική εξουσία.

Οι αντιδράσεις βέβαια δεν ήταν λίγες⁷⁵.

Επικεφαλής της αντίδρασης είχε τεθεί το μεγάλο κόμμα των «ρωσοφρόνων».

Η άκρα προσήλωση στην ορθοδοξία και μέσω αυτής στην ομόδοξη

---

73 βλ. Πασχάλης, ό.π. σελ57.

74 βλ. Μίκογλου Β. Χάρης : "Το πολιτικό και θρησκευτικό κλίμα της εποχής του Θ. Καΐρη" στο Καράς Γιάννης (επιμ.), Πρακτικά του Πανελληνίου Συμποσίου "Θεόφιλος Καΐρης", (Άνδρος 1984) Gutenberg ,Αθήνα - 1988 σ. 211.

75 βλ. ό.π. σ.212.

Ρωσία ήταν ο κυριότερος ιδεολογικός δεσμός που ένωνε τους οπαδούς της παράταξης αυτής.

Οι μεν φιλελεύθεροι διακρατούσαν την άποψη ότι η Ελλάδα σαν ελεύθερο πια κράτος έπρεπε ν' απολαμβάνει και εκκλησιαστική ανεξαρτησία, ενώ οι συντηρητικοί υποστήριζαν το αντίθετο. Για τους συντηρητικούς το σχίσμα ήταν πλήγμα κατά της ενότητας του ελληνικού έθνους. Οι φιλελεύθεροι πίστευαν στην πολιτική υπεροχή και ανεξαρτησία γιατί θεωρούσαν το κράτος σαν το έμβλημα της εθνικής αξιοπρέπειας. Φοβόντουσαν ότι ο σουλτάνος ή η Ρωσία θα χρησιμοποιούσαν την επιρροή του πατριάρχη για να επεμβαίνουν στα εσωτερικά πράγματα της Ελλάδας. Οι συντηρητικοί πίστευαν ότι την ενότητα του δόγματος θα τη συγκρατούσε μόνο η εκκλησιαστική ενότητα, η μόνη που μπορούσε να εξουδετερώσει τη δυτική πολιτισμική διείσδυση.

Την ίδια περίοδο παρατηρείται αναθεώρηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, με καταφανή την απομάκρυνση από την Αγγλία και πραγματοποίηση της στροφής προς την Ρωσία. Ο λόγος που άλλαξε στάση ο Όθων απέναντι στην Αγγλία, τη δύναμη που ως τότε διατηρούσε το προβάδισμα σε σχέση με τις άλλες δυνάμεις, ήταν και οικονομικός.⁷⁶

Ο Όθων ξέροντας πως δεν μπορούσε να περιμένει βοήθεια από την Ρωσία και τη Γαλλία χωρίς αλλαγή της πολιτικής του, αποφάσισε να προσεγγίσει τις δύο αυτές δυνάμεις· περισσότερο τη Ρωσία που φαινόταν ότι με το αντάλλαγμα φιλορωσικού υπουργείου θα συγκατένευε στην παροχή δανείου.

Εσωτερικοί λόγοι επίσης ώθησαν τον Όθωνα να αναθεωρήσει τη στάση του και στην υποστήριξη του «ρωσικού» κόμματος. Βλέποντας στα 1837 πόσο μεγάλωνε η

δημοτικότητα του «ρωσικού» κόμματος θεώρησε ότι η ευνοϊκή στάση απέναντί του θα ενίσχυε και τη δική του θέση, εξασφαλίζοντάς του τη φιλία των ασθενέστερων τάξεων που ήταν οι κύριοι οπαδοί των «ρωσοφρόνων».

Ένας ακόμη λόγος που τον ώθησε να πραγματοποιήσει την αλλαγή ήταν το γεγονός ότι το «ρωσικό» ήταν το μόνο κόμμα μέσα στην πολιτική πραγματικότητα που δεν είχε καθόλου συνδεθεί με το θέμα της παραχώρησης συντάγματος στο λαό.

Η υπόθεση του Θεόφιλου Καίρη, εμπλέκεται, εξαιτίας της

---

76 βλ. ό.π. σ.215

προσωπικότητας του Καΐρη, στους πολιτικούς μηχανισμούς που επενεργούσαν στην πολιτική ζωή του τόπου. Ήδη είχε ζητήσει από τον Όθωνα την παραχώρηση συντάγματος και τη διακυβέρνηση της χώρας με δημοκρατικούς θεσμούς.

Το θέμα του Καΐρη πήρε προεκτάσεις πολιτικές που εξυπηρετούσαν την εκάστοτε πολιτική σκοπιμότητα.

Την εποχή αυτή επικρατούν στην Ιεραρχία οι ρωσόφιλοι μητροπολίτες και επειδή εκείνη τη στιγμή ο Όθων ακολουθούσε αυστρωσική γραμμή, η συνεργασία Αυλής και Ιεράς Συνόδου στο θέμα Καΐρη επετεύχθη εύκολα.

Πρωτεργάτης του πολέμου κατά του επιφανούς δασκάλου του γένους ήταν ο Κων/νος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, φανατικός ρωσόφιλος.

Ο Οικονόμος με τη βοήθεια και τη συνεργασία των ρωσόφιλων επισκόπων της Ιεράς Συνόδου εξαπέλυσε μια πρωτοφανή εκστρατεία μίσους κατά του Καΐρη. Στο πρόσωπο του Καΐρη ο Οικονόμος δεν καταδίκασε μόνο τον «αιρετικό» αλλά και το φίλο του Φαρμακίδη. Μη μπορώντας να πλήξει το Φαρμακίδη έστρεψε τα βέλη του εναντίον του Καΐρη.

Ο Οικονόμος μισούσε το Φαρμακίδη από τότε που αυτός πέτυχε ν' αποσπασθεί η εκκλησία της Ελλάδας από το πατριαρχείο, ενώ ο πρώτος ακολουθώντας τη ρωσόφιλη γραμμή είχε αγωνιστεί εναντίον της απόσπασης.

Έτσι βλέπουμε την Ιερά Σύνοδο με επιστολή της προς τον Θ.καΐρη (10 Ιουλίου 1839) να του ζητά ομολογία πίστης :

«Ασπαζόμενη πάντοτε την αληθή παιδείαν η αγία του Χριστού Εκκλησία... αίφνης και παρά πάσαν προσδοκίαν ήκουσεν άκουσμα λυπηρόν και φρικώδες... ότι ο καθηγητής της ακραιφνούς φιλοσοφίας και ...ζηλωτής της αληθούς παιδείας... αποπλανηθείς εις το χάος της ελεεινοτάτης απάτης... εισάγει νέας τελετάς και προσευχάς...»⁷⁷.

Ξεχωρίζουμε πάντως ότι η Ιερή Σύνοδος παρουσιάζεται προστάτης της αληθούς παιδείας που τη θεωρεί δική της φροντίδα, αποκλειστική και απαραβίαστη.

Ας προστεθεί επίσης ότι και το πατριαρχείο δεν ήταν αμέτοχο στις προσπάθειες εξαφανισμού του Καΐρη. Κατηγορηματικός και αποκαλυπτικός είναι ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, γραμματέας της Ιεράς Συνόδου στην κρίσιμη περίοδο της δίωξης του Καΐρη, σημειώνει: « απέδωκα τα πάντα όχι εις

---

77 βλ. ό.π. σ.114-119.

παρεξήγησιν των φιλοσοφικών αυτού διδαγμάτων αλλ' εις καταχθόνιον ραδιουργίαν....» Ήδη ο Φαρμακίδης είχε ομολογήσει ότι είχε λάβει μια εντολή από ένα φίλο του από την Κων/πολη που τον ειδοποιούσε ότι : *« εκεί υπεβλέπετο πάρα πολύ υπό της Συνόδου το εν Άνδρω υπό του Καΐρη δευθυνόμενον σχολείον διότι προσέδραμον εις αυτό πολλοί νέοι και εκ Τουρκίας και τούτο δεν εθεωρείτο συμφέρον... και ότι φοβούμενοι τα εκ της εις Άνδρον συνδρομής τόσων νέων εκ Τουρκίας κακά αποτελέσματα, εμελέτησαν την ανατροπή αυτού του σχολείου»*⁷⁸.

Και όταν οι πρώτες έρευνες για την καταγγελία ενάντια στον Καΐρη αποδείχτηκαν άκαρπες σημείωνε ο Φαρμακίδης με κάποια ικανοποίηση που δικαιώθηκε η υποψία του : *«Δεν αμφέβαλλα πλέον ότι κατά Καΐρη τεκταίνεται τω όντι μέλαινα ραδιουργία»*⁷⁹. Και φυσικά, στη διαδικασία δίωξης του Καΐρη ο Φαρμακίδης, γραμματέας της Συνόδου, ήταν εισηγητής της διαλλακτικότητας και της μετριοπάθειας. Και αμείφτηκε γι' αυτό με ένα βασιλικό διάταγμα παύσης (20-11-1839)⁸⁰.

Έκδηλη και πάλι η σύμπραξη της πολιτείας στην αδιάλλακτη δίωξη.

Αλλά και η ίδια η Πολιτεία φρόντισε να μάθει τι επικίνδυνα διδάγματα δίδασκει ο Καΐρης. Είχε λόγους να είναι χολωμένη, γιατί αυτός ο ταπεινός διδάσκαλος –«ανάρτης» είχε αρνηθεί τις τιμές της (παράσημο χρυσό, καθηγεσία στο Πανεπιστήμιο). Έστειλε λοιπόν έναν επίσημο άνθρωπο, τον καθηγητή φιλοσοφίας Brandis, ανεπίσημο ακροατή στην Άνδρο κι εκείνος επιστρέφοντας ανέφερε στο βασιλιά: *«εάν επί μίαν ακόμη τριετίαν διδάξει ο Καΐρης, ο βασιλεύς Όθων θα φύγει από την Ελλάδα»*⁸¹. Είδαμε πιο μπροστά πόσο φιλελεύθερος κι επίμονα συνταγματικός ήταν ο Καΐρης στις προσφωνήσεις του προς τους ισχυρούς.

Ακολούθως και ο Έπαρχος Άνδρου παρέχει τις εξής «πληροφορίες» περί Καΐρη:

« Το ορφανοτροφείον εις το οποίον κατοικεί ο διαφθορεύς ούτος, δεν χρησιμεύει εις άλλο παρά εις καταγωγήσιν διαφθοράς του λαού ως προς τα χριστιανικά αυτού φρονήματα.... έριδες δε τρομεραί μέχρι διαζυγίων μεταξύ

78 βλ. Κουμαριανού, ό.π. σ.195.

79 βλ. Πασχάλης, ό.π. σ.110.

80 βλ. Γούδας Αναστάσιος : "Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών", τ. Β', τυπ. Μ. Π. Περίδου, Αθήναι 1870, σ.190.

81 βλ. Βουρνάς Τάσος : "Θεόφιλος Καΐρης" Μπουζάς, Αθήνα 1979 σελ.68 , Αρίστος Καμπάνης : "Θεόφιλος Καΐρης" . "Ελληνική Δημοουργία" .129,1953 σ.722

*τινών οικογενειών προ χρόνου ανεφάνησαν....βλασφημίας εκτοξεύουσιν.....»*⁸²

Θορυβήθηκαν στην Αθήνα, Εκκλησία και Βασιλεία, όχι για τη σωτηρία της ψυχής του Θεόφιλου, αλλά γιατί καλλιεργούσε το λόγο και την ελευθεροφροσύνη στους μαθητές του. Από δω και πέρα Εκκλησία και Πολιτεία συνεργάζονται για να βγάλουν από τη μέση το επικίνδυνο σχολείο.

Ο αρμόδιος υπουργός (Γλαράκης) με αναφορά του προς τον Όθωνα πληροφορεί: *«η σύνοδος προτείνει την διάλυση της σχολής του Καΐρη»* και ο υπουργός συμφωνεί⁸³.

Η πολιτεία ζητάει από τον τοπικό διοικητή (Ι.Θεοτάκη) να στείλει κατάλογο των μαθητών που μαθήτευσαν στον Καΐρη (όνομα, καταγωγή, ηλικία, μαθήματα που άκουσαν, επίδοση) και σε όσους απομένουν εκεί να συστήσει να φοιτήσουν στο δημόσιο σχολείο⁸⁴.

Και το Πατριαρχείο δεν υστέρησε σε ζήλο αντικαϊρικό. Με εγκύκλιο (της 19-12-1839) *«περί της νεωστί αναφανείσης αντιχρίστου διδασκαλίας του θεοσεβισμού»* σύσταται να φυλαχτούν από τους μαθητές του Καΐρη⁸⁵. Και σύνταξε ειδική πράξη *«περί των Καϊρείων μαθητών των ζητούντων διδασκαλικάς θέσεις»*. Σύσταται να μην τους δέχονται αν δε δώσουν δημόσια ομολογία πίστεως (πράξη μετάνοιας).

Κάθε δάσκαλος που είχε σχέση με τον Καΐρη έπρεπε, σύμφωνα με τις εγκυκλίους τόσο της Εκκλησίας της Ελλάδος όσο και του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, να απομακρυνθεί από το σχολείο του. Ανάμεσα σ' αυτούς, χαρακτηριστικό παράδειγμα, ήταν ο γυμνασιάρχης του ανασυσταθέντος σχολείου Χίου Ν. Φιλάδελφος και ο διδάσκαλος Α.Περλεγούδης, οι οποίοι υπήρξαν μαθητές του Καΐρη. Ο νέος (από τα τέλη Σεπτεμβρίου 1839) μητροπολίτης Χίου Σωφρόνιος έσπευσε να εφαρμόσει τις εντολές του Πατριαρχείου αμέσως.

Ούτε δύο μήνες δεν πρόφτασε να εργασθεί ο Νίκανδρος στην αναδιοργάνωση της Σχολής και να διδάξει. Ο μητροπολίτης τον ανάγκασε να πάει στην Κωνσταντινούπολη για έλεγχο των φρονημάτων του και για ομολογία πίστεως. Και ο Ν. Φιλάδελφος υποχρεώθηκε να κάνει κηρύγματα σε διάφορες

---

82 βλ. Αντωνίου Δαβίδ, Η Άνδρος μέσα από το Αρχείο του Υπουργείου Παιδείας 1833-1850. Τόμος Β' Θεόφιλος Καΐρης, Ανδριακά Χρονικά, 23, Άνδρος, 1994, Καΐρειος Βιβλιοθήκη, σ. 78.

83 βλ. Πασχάλης, ό.π. σ.125.

84 βλ. ό.π. σ.127-128.

85 βλ. ό.π. σ.124.

εκκλησίες της Κωνσταντινουπόλεως ενώπιον αρχιερέων και εκκλησιάσματος για να ελεγχθεί η ορθόδοξη πίστη του.⁸⁶

Από όλη τη δίωξη διαφαίνονται δύο σημεία αντιδικίας ενάντια στον Καΐρη:

- ο φόβος νέων ιδεών
- η προσφορά ουσιαστικής, ανθρωπιστικής, παιδείας.

Η εφημ. «*Αθηνά*» αναφερόμενη στις φήμες που κυκλοφορούσαν στον Καΐρη έγραφε: «*Αι δόλιαι εισηγήσεις των συκοφαντών και των εχθρών του φωτισμού του έθνους μας να μην εισακούωνται υπό της Πολιτείας*»⁸⁷.

Η ίδια εφημερίδα στις 25.10.1839 πληροφορείται και πληροφορεί ότι ο Κλήρος Αθήνας και Κων/πολης βυσοδομούσαν εναντίον του σχολείου του Καΐρη⁸⁸, και (1-11-1839) χαρακτηρίζει τον Καΐρη δάσκαλο ενάρτετο που θυσιάζει τον εαυτό του «*υπέρ του φωτισμού του έθνους του*» και προσθέτει (σε σχέση με την κατηγορία και την καταδίκη): «*δεν πιστεύει ο κόσμος τίποτε, διότι γνωρίζει οποίας παγίδας του έστησαν τινές και οποίου είδους χριστιανοί είναι οι διώκται του*».⁸⁹

Στον αντίποδα η αντικαϊρική εφημ. «*Ελλάς*» γράφει ότι παρέσται ανάγκη όπως: «*ο σοφός και αξιοσέβαστος γυμνασιάρχης Γ. Γεννάδιος λάβη την πατρικήν φροντίδα να περιστείλη την υπέρ του Καΐρη εκτραχήλιν των μαθητών του Γυμνασίου του και να συστήση εις αυτούς ν' απέχωσιν από το σκανδαλώδες και αντικοινωνικόν παράδειγμά της τετυφλωμένης τινών προς τον Καΐρη προσηλώσεως*»⁹⁰.

Ενώ σε μια άλλη χαρακτηριστική αρνητική τοποθέτηση ο στρατηγός Μακρυγιάννης έγραψε στα 1839: «*μάθαμεν κι ο περίφημος δάσκαλος Καγίρης δεν πιστεύει ... Γέλασε τους γονέους και πήρε τα παιδιά τους και τα πρόκοψε...*»⁹¹. Και γίνεται πολύ πιο επιθετικός και άδικος στα «*Οράματα και θάματα*», όπου ο Καΐρης περιγράφεται ως: «*απατεώνας της θέλησης του θεού και της βασιλείας του, απατεώνας των ομογενών του, απατεώνας εις τους γονέους των ομογενών του, οπού τους απάτησε όλους και πήρε τα παιδιά*

---

86 βλ. Φασουλάκης Στέριος : "Οι επιπτώσεις των καϊρικών στα εκπαιδευτικά ζητήματα της Χίου" στα πρακτικά του Α' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου - Τα περί Άνδρου (= Ανδριακά χρονικά, том. 21), Καίρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος, 1993, σ.278.

87 βλ. Πασχάλης, ό.π. σ.131.

88 βλ. ό.π. σ.109-110.

89 βλ. ό.π. σ.130-131

90 βλ. ό.π. σ.130.

91 βλ. Κουμαριανού, ό.π. σ. 195.

τους».....

Επιμύθιο

Το εγχείρημα του Ορφανοτροφείου της Ανδρου, αν μελετηθεί κάποτε συστηματικά, μπορεί να δείξει ότι ο Καΐρης θέλησε να δημιουργήσει, με αυτή την ολιγάριθμη κοινωνία νέων ανθρώπων στο γενέθλιο νησί του, όχι μόνο ένα κέντρο παιδείας αλλά συνάμα ένα πεδίο πειραματισμού και εφαρμογής νέων κοινωνικών αρχών. Στόχος της δίωξης του Θεόφιλου Καΐρη ήταν κυρίως η Σχολή του, το περίφημο Ορφανοτροφείο του, όπου ο ιδρυτής δίδασκε πίστη στον ανθρώπινο λόγο και ελευθεροφροσύνη, καλλιεργούσε τις ιδέες του διαφωτισμού και του πολιτικού φιλελευθερισμού.⁹²

«Ο φιλελευθερισμός του Καΐρη εκφράστηκε σε τρία επίπεδα: στο εθνικό, στο πολιτικό, στο θρησκευτικό. Φιλελευθερισμός έμπρακτος που δεν περιορίζεται σε

θεωρίες αλλά γίνεται πράξη ζωής και παίρνει κάθε φορά τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του ανάλογα με τις εκδηλώσεις στις οποίες μετέχει ....»⁹³.

Προσθέτουμε ότι η πιο επικίνδυνη έκφραση αυτού του φιλελευθερισμού –για μια Πολιτεία και Εκκλησία αυταρχική –εκδηλώθηκε στο εκπαιδευτικό επίπεδο. Η Πολιτεία και η Εκκλησία είχαν παράλληλα συμφέροντα γι' αυτό και συνεργάστηκαν με αβυσθή σύμπνοια: κι επέλεξαν το πιο ευαίσθητο σημείο για αντεπίθεση: το θρησκευτικό. Ο θρόνος και ο βωμός αποτέλεσαν «ερή συμμαχία, ένα Condominium, πάνω στην-θεωρητικά και συνταγματικά ελεύθερη συνείδηση⁹⁴ και φυσικά στην εκπαίδευση, για να επιβάλλουν αστυνόμευση των συνειδήσεων. Ο Καΐρης και το σχολείο του δεν μπορούσαν να επιζήσουν. Τερματίστηκε η ζωή τους βίαια το 1853 και το 1839 αντίστοιχα. Και μείναμε με μια εκπαίδευση, όπου «ο διδάσκαλος ο αγαθός – καταδικάζοταν για άλλα 130 χρόνια- να διδάσκη τους μαθητάς αυτού επιμελώς», κάνοντας νεκροψία πάνω σε λεξίδια και σκοτώνοντας την προθυμία των μαθητών του για γνώση και ζωή, για κοινωνική συνεργασία και δικαιοσύνη, αντί να τους διδάσκει επιστήμη και να τους οδηγεί σε

---

92 βλ. Βώρος, ό.π. σ.43.

93 βλ. Κουμαριανού, ό.π. σ. 189.

94 βλ. Καράς Γιάννης: "Θεόφιλος Καΐρης, Κωνσταντίνος Μ. Κούμας. Δύο πρωτοπόροι δάσκαλοι του γένους", Αθήνα. 1977, σ.62.

δημιουργία, που εγκλείει ή θεμελιώνει και την αρετή⁹⁵.

---

95 βλ. Βώρος,ό.π.σ.58.

Κεφάλαιο 3ο

Ο ρόλος των ελληνικών γραμμάτων στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της βουλγάρικης κοινωνίας τον 19ο αιώνα.

Η περίπτωση των βουλγάρων μαθητών του Θ. Καΐρη στη σχολή της Άνδρου.

Εισαγωγή

Εξετάζοντας το ρόλο των ελληνικών γραμμάτων στον εκσυγχρονισμό της βουλγάρικης κοινωνίας κατά το 19ο κυρίως αιώνα, κρίνεται απαραίτητο να κάνουμε μια συνοπτική αναδρομή και παρουσίαση των δεδομένων και των χαρακτηριστικών που καθορίζουν αυτήν την κοινωνία τη συγκεκριμένη περίοδο.

Παράλληλα θα δούμε, μέσα κι από μια πιο αναλυτική προσέγγιση της σχολής της Άνδρου όπου δίδασκε ο Θ. Καΐρης, τη σύνδεση των ελληνικών σχολών με τη βουλγάρικη διανόηση και την επίδραση αυτών των σχολείων αλλά και των δασκάλων τους στη διαμόρφωση της βουλγάρικης εθνικής αφύπνισης και συνείδησης, αλλά και στην προσπάθεια των Βουλγάρων για μια αυτόνομη εθνική εκκλησία.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στα 1840, οι αγωνιζόμενοι για μια ανεξάρτητη Βουλγαρική Εκκλησία χρησιμοποιούν στην επιχειρηματολογία τους εναντίον του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τα κριτικά έργα του Α. Κοραή και του Θ. Φαρμακίδη.

Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το ότι οι δύο κεντρικές προσωπικότητες του βουλγαρικού εκκλησιαστικού κινήματος, ο Ιλαρίων Μακαριοπόλσκι και ο Στογιάν Τσομάκοφ σπούδασαν στην Σχολή του Θ. Καΐρη στην Άνδρο.

Σ' ότι αφορά στην αίγλη των ελληνικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων αλλά και του ελληνικού στοιχείου γενικότερα είναι χαρακτηριστικό όπως θα δούμε ότι τα ονόματα με τα οποία εγγράφονταν σ'αυτά ήταν κυρίως ελληνικά, πράγμα που έχει σχέση με τη δεσπόζουσα θέση της ελληνικής γλώσσας και

παιδείας στα Βαλκάνια. Επίσημο όργανο της Εκκλησίας και μέσο οικονομικών συναλλαγών, τα ελληνικά ήταν ως τις αρχές της δεκαετίας του 1870, πριν ακόμη οξυνθούν οι εθνικοί ανταγωνισμοί, η επικρατέστερη γλώσσα μεταξύ των χριστιανικών πληθυσμών. Περίοπτη θέση είχε επίσης στα αστικά στρώματα και η ελληνική παιδεία, καθώς εξασφάλιζε στους κατόχους της περισσότερες δυνατότητες για κοινωνική και επαγγελματική ανάδειξη⁹⁶. Βασικός αγωγός για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και παιδείας ήταν λοιπόν τα ελληνικά σχολεία, στα οποία φοιτούσαν όχι μόνο ελληνόφωνοι, αλλά και σλαβόφωνοι, βλαχόφωνοι ή αλβανόφωνοι μαθητές. Λαμβάνοντας υπόψη τις πραγματικότητες αυτές και την ασαφή ακόμη εθνική συνείδηση των βαλκανικών λαών, δεν είναι περίεργο που όσοι από τους μαθητές αυτούς εγγράφονταν στα ελληνικά εκπαιδευτήρια δήλωναν κατά κανόνα ελληνικό όνομα.

Θα προσπαθήσουμε επίσης να σκιαγραφήσουμε μέσα στα όρια της παρούσης εργασίας το διττό ρόλο της "ελληνικής εμπειρίας" πάνω στην οποία στήριζαν τις προσπάθειές τους οι Βούλγαροι που ήρθαν σε επαφή με τα ελληνικά γράμματα, αλλά και με τις αρχές και τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού μέσα απ' αυτά.

Όπως με κάθε πρόσληψη όταν αυτή εφαρμόζεται σε διαφορετικά πλαίσια και δεδομένα, έτσι και η μεταφορά των αρχών του Διαφωτισμού σε μια κοινωνία με διαφορετική ανάπτυξη, αλλά πολύ περισσότερο με διαφορετικές εθνικές ανάγκες και επιδιώξεις, θα βρει εφαρμογή άλλοτε με θετικό κι άλλοτε με αρνητικό πρόσημο όσον αφορά το σημείο αναφοράς και εκκίνησής της.

Έτσι και η "μετεκένωση" των ιδεών του Διαφωτισμού, όπως την εξέφρασε και οραματίστηκε ο Α.Κοραής, στην περίπτωση της βουλγαρικής διανόησης θα σχηματοποιηθεί με βάση την ανάγκη για εθνική συνείδηση και θα υποστεί την απαραίτητη μετάβαση, στη συνέχεια, μιας αρνητικής αντιμετώπισης της ελληνικής κηδεμονίας και του ρόλου του ελληνικού πολιτισμού στη βουλγαρική ιστορία.

---

96 βλ. Danova Nadja, «Les étudiants bulgares à l'Université d'Athènes», Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία, τ. Α', Αθήνα 1989,σελ. 257-258

Ο Ελληνικός Διαφωτισμός και η πρόσληψη των ιδεών του στο χώρο της βουλγαρικής διανόησης.

Λόγω της καθυστέρησης της βουλγαρικής κοινωνίας σε σχέση με την ελληνική κοινωνία στον δρόμο της αστικής ανάπτυξης, η βουλγαρική διανόηση στηρίχθηκε στην ελληνική πείρα όσον αφορά την πρόσληψη και την εφαρμογή των ιδεών του Διαφωτισμού στον βουλγαρικό χώρο.

Σχετικά με τη στάση της βουλγαρικής ιστοριογραφίας προς το θέμα της ελληνικής επιρροής στην πολιτιστική ζωή των βουλγάρων, πρέπει να αναφέρουμε ότι το θέμα αυτό εμφανίζεται στα βουλγαρικά κείμενα την εποχή της διαμόρφωσης της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας στον 18 αι. και φυσικά βρίσκει τη θέση του μέσα στη μεγάλη εθνική αφήγηση.

Η διαδικασία διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των βουλγάρων απαίτησε να κατασκευαστεί η αρνητική εικόνα του άλλου με τον οποίον γίνεται η σύγκριση - υποχρεωτική φάση της διαδικασίας αυτής - για να αποδειχθεί το ότι είμαστε οι καλύτεροι. Μέσα στην εθνική αφήγηση δεν έχει θέση μία θετική εικόνα του άλλου και μάλιστα όταν ο άλλος είναι πιο μπροστά στην οικονομική του ανάπτυξη και στη διαδικασία διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας. Αυτά τα στοιχεία της εθνικής μυθολογίας βρίσκονται μέσα στα έργα σχεδόν όλων των αντιπροσώπων της βουλγαρικής ρομαντικής ιστοριογραφίας, όπως και στα σχολικά εγχειρίδια στο δεύτερο μισό του 19 αι. Μόλις μετά την απελευθέρωση της Βουλγαρίας το 1879 ένα μέρος των βουλγάρων ιστορικών και προπαντός ο Ιβάν Σισμάνοφ έκαναν προσπάθεια για μία νηφάλεια προσέγγιση των προβλημάτων των ελληνο-βουλγαρικών σχέσεων. Ο Σισμάνοφ είναι ο πρώτος που μίλησε για το θετικό ρόλο του ελληνικού πολιτισμού στη βουλγαρική ιστορία και με πολλά παραδείγματα υποστήριξε τις θέσεις του. Αυτή η τάση στη βουλγαρική ιστοριογραφία συνεχίστηκε από τον Ιορντάν Ιβανόφ, τον Ιορντάν Τρίφωνοφ, τον Βασίλ Πούντεφ, τον Μάνιο Στοιάνοφ, την Αφροδίτα Αλέξιεβα κ.ά.⁹⁷

Η περίοδος της βουλγαρικής ιστορίας, που εξετάζουμε, περιλαμβάνει το δεύτερο μισό του 18 αι. και το πρώτο μισό του 19 αι. Αυτή περικλείει τις

---

97 βλ. Danova Nadjia : "Ο ρόλος των ελληνικών γραμμάτων στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της βουλγαρικής κοινωνίας τον 19ο αιώνα." Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νίκη, 2008, σελ.7

δεκαετίες στις οποίες διαμορφώνεται η αστική δομή της βουλγαρικής κοινωνίας. Και στη βουλγαρική κοινωνία βασικό ρόλο στη διαδικασία εκσυγχρονισμού διαδραματίζουν οι έμποροι, δεμένοι με τα μεγάλα ευρωπαϊκά κέντρα. Λόγω της καθυστέρησης της βουλγαρικής κοινωνίας σε σχέση με την ελληνική κοινωνία στο δρόμο της αστικής ανάπτυξης η βουλγαρική διάνοηση στηρίχθηκε στην ελληνική πείρα στην πρόσληψη και την εφαρμογή των ιδεών του Διαφωτισμού στο βουλγαρικό χώρο. Γι' αυτό συνέβαλλε το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος της βουλγαρικής διάνοησης σπούδασε σε ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Στις αρχές του 18 αι. ο Παρτένι Πάβλοβιτς από τη Σιλίστρα είναι μαθητής του Μεθοδίου Ανθρακίτη στην Καστοριά. Λίγο αργότερα στο Άγιον όρος δουλεύει ο Παΐσι Χιλενδάρσκι ο οποίος έγραψε την πρώτη βουλγαρική ιστορία. Τα χρόνια αυτά λειτουργεί η Αθωνιάδα Σχολή όπου διδάσκει ο Ευγένιος Βούλγαρης. Στο τέλος του 18 αι. και στις αρχές του 19 αι. πολλοί νέοι βούλγαροι σπουδάζουν στις Ακαδημίες των Παραδουναβίων Ηγεμονιών, όπου διδάσκουν ο Ιώσιπος Μοισιόδακας, ο Γρ. Κωνστανδάς, ο Δ. Φιλιππίδης, ο Ν. Δούκας, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τις ριζοσπαστικές τάσεις στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό. Στο γυμνάσιο της Χίου σπουδάζει ο Ε. Βασκίδοβιτς. Στις Κυδωνιές σπουδάζουν ο Ι. Σελμίνσκι και ο Γ. Ζολοτοβιτς. Στην Σμύρνη σπουδάζει ο Κ. Φώτεινοφ. Στην Άνδρο σπουδάζουν ο Ι. Ντομπρόβσκι, ο Σ. Τσομάκωφ, ο Ι. Μακαριοπόλσκι κ. ά. Τα ονόματα αυτά αποτελούν ένα μικρό μέρος της λίστας των γνωστών βουλγάρων που σπούδασαν στα ελληνικά ιδρύματα, και έπαιξαν βασικό ρόλο στη πρόσληψη των ιδεών του Διαφωτισμού. Στις βιβλιοθήκες μερικών από αυτούς διαβάζουμε τους τίτλους των έργων του Α. Κοραή, του Γ. Κωνσταντά, του Δ. Φιλιππίδη, του Κ. Κούμα, του Χ. Παμπλέκη, του Θ. Φαρμακίδη κ.α.⁹⁸

Η ανάλυση των έργων των βουλγάρων αποφοίτων των ελληνικών σχολών μας επιτρέπει να ισχυρισθούμε ότι η ελληνική τους εκπαίδευση έπαιξε βασικό ρόλο στη διαμόρφωση των ιδεών τους σύμφωνα με τις αρχές του Διαφωτισμού. Και αυτό το διαπιστώνουμε στις λύσεις που αυτοί δίνουν στα κύρια προβλήματα της ανάπτυξης της βουλγαρικής κοινωνίας.

---

98 βλ. Danova Nadja: " Ο Ελληνικός Διαφωτισμός και η πρόσληψη των ιδεών του Διαφωτισμού στο βουλγαρικό χώρο. " στο Γ' συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Βουκουρέστι, 2006.

Στο πρώτο βασικό πρόβλημα – επιλογής προσανατολισμού του πολιτιστικού μοντέλου - ο Σοφρόνι Βρατσιάνσκι, ο Π. Μπερόν, ο Κ. Φώτεινοφ, ο Νεόφιτ Μπόζβελι και ο Ιβάν Ντομπρόβσκι είναι απαρέγκλιτοι – όλοι επιμένουν ότι οι βούλγαροι πρέπει να ακολουθήσουν το παράδειγμα της Φωτισμένης Ευρώπης. Μέσα στα έργα των προαναφερόμενων βουλγάρων διαφωτιστών υποστηρίζεται η ιδέα για την εισαγωγή στο σχολείο των θετικών επιστημών. Και στην πολεμική τους με τους αντιπάλους τους χρησιμοποιούν την επιχειρηματολογία του Μοισιώδακα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η “Νεωτερική Γεωγραφία” των Δημητρέων που βοήθησε τον Μπόζβελι, τον Βασκίδοβιτς και τον Φώτεινοφ στην εισαγωγή των συγχρόνων για την εποχή τους επιστημονικών μεθόδων στη γεωγραφία, ενώ ο Ιβάν Ντομπρόβσκι που σπούδασε στην Άνδρο, κόλλησε από τον δάσκαλο του, τον Θεόφιλο Καϊρη, το πάθος προς τα μαθηματικά⁹⁹ και ως το τέλος της ζωής του ψάχνει τον τετραγωνισμό του κύκλου.

Ο ρόλος των Ελληνικών Γραμμάτων είναι ιδιαίτερα αισθητός στην διαμόρφωση των ιδεών του Φώτεινοφ και του Ντομπρόβσκι στο γλωσσικό ζήτημα. Όπως για τους Έλληνες, έτσι και για τους Βουλγάρους, το πρόβλημα επιλογής για το ποιά γλώσσα πρέπει να είναι στην βάση της κοινής για όλο το έθνος γλώσσα, δεν ήταν απλό φιλολογικό δίλημμα. Και ο Φώτεινοφ και ο Ντομπρόβσκι έχουν επίγνωση του ότι από την λύση του διλήμματος αυτού εξαρτάται η έκταση του κύκλου των ανθρώπων που θα συμμετάσχουν στην εκπαίδευση και σε τελική ανάλυση στις διαδικασίες εκσυγχρονισμού.

Τα έργα των ελλήνων διαφωτιστών έπαιξαν θετικό ρόλο για τους βουλγάρους στην προσπάθειά τους διαμόρφωσης του καινούργιου αστικού ηθικού κώδικα. Από τα ελληνικά μάλιστα μεταφράστηκαν στα βουλγαρικά τα εμβληματικά για το Διαφωτισμό στην Ευρώπη και Αμερική έργα του Α. Gallan, του Β. Franklin και του Th. Jefferson.

Η χειραφέτηση της ηθικής από τη θεολογία και ο ανθρωποκεντρισμός του Διαφωτισμού εκδηλώνονται μέσα από μιά σειρά έργων που μεταφράστηκαν από τα ελληνικά από τον Μπόζβελι, τον Πόποβιτς, τον Φώτεινοφ και τον Κιπιλόβσκι.

---

99 βλ. Καράς Γιάννης : "Η φυσική σκέψη του Θεόφιλου Καϊρη και η ευρωπαϊκή φυσική σκέψη του καιρού του. Η υπόθεση του ενύλου" *Αγγλοελληνική επιθεώρηση*, Ζ', τχ7(1954-55) - *Διαβάζω* 106 (1984), σ.31-34.

Αντίτυπα από τα έργα του Αδάμαντιου Κοραή, μέσα στα οποία εκδηλώνεται έντονα η εδραίωση του ανθρωποκεντρισμού του Διαφωτισμού, βρίσκονται στις βιβλιοθήκες του Βασκίδοβιτς, του Μάρκου Μπαλαμπάνοφ, του Κ. Φώτεινοφ.¹⁰⁰

Η στροφή του Ελληνικού Διαφωτισμού προς την αρχαιότητα εκδηλώνεται και στο βουλγαρικό χώρο στην προσπάθεια να αναδειχθούν άλλες υποδειγματικές προσωπικότητες εκτός απ' αυτές της Αγίας Γραφής. Και αυτή η στροφή του βουλγαρικού Διαφωτισμού προς την αρχαιότητα έχει τη σημασία προσανατολισμού προς το ευρωπαϊκό Διαφωτισμό στο σύστημα του οποίου η αρχαιότητα είναι κύρια πηγή υποδειγμάτων¹⁰¹.

Ο ρόλος του Έλληνικού Διαφωτισμού εκδηλώνεται και στον τομέα της πολιτικής και κοινωνικής μόρφωσης. Τα έργα του Κοραή με τις απαιτήσεις τους για ισονομία, κοινωνική δικαιοσύνη και δημοκρατία διαδίδονται και στο βουλγαρικό χώρο. Πολλά παραδείγματα της επιδράσης αυτών των ιδεών βρίσκουμε στα έργα του Φώτεινοφ, του Ντομπρόβσκι και του Μπόζβελι. Μάλιστα στην περίπτωση του Μπόζβελι μπορούμε να μιλήσουμε για ανάγνωση και του Rousseau σε ελληνική μετάφραση, όπως και για γνωριμία του Φώτεινοφ με το έργο του Cesare Beccaria χάρη στην μετάφραση του Κοραή. Μπορούμε να αναφέρουμε ακόμα και τη διάδοση ανάμεσα στους βουλγάρους του μοντέλου του πεφωτισμένου δεσποτισμού, που εμπνέει κάποιους διαφωτιστές και στο ελληνικό χώρο.

Τα έργα των ελλήνων διαφωτιστών έπαιξαν ρόλο στην διαμόρφωση των αντιλήψεων της βουλγαρικής διανόησης για τη θρησκεία και την εκκλησία. Αυτό φαίνεται από την στάση ανεξιθρησκείας που δείχνουν ο Φώτεινοφ, ο Ιβάν Ντομπρόβσκι και ο Σ. Τζομάκοφ, οι οποίοι γνωρίζουν καλά τα έργα του Κοραή. Στα 1840 χρόνια του 19 αι. οι αγωνιζόμενοι για μία ανεξάρτητη βουλγαρική εκκλησία χρησιμοποιούν στην επιχειρηματολογία τους εναντίον του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τα κριτικά έργα του Α. Κοραή και του Θ. Φαρμακίδη. Δεν είναι τυχαίο το ότι οι δυο κεντρικές προσωπικότητες του βουλγαρικού εκκλησιαστικού κινήματος ο Ιλαρίων Μακαριοπόλσκι και ο Στογιάν Τσομάκοφ σπούδασαν στην σχολή του Θ. Καϊρη στην Άνδρο. Στα έργα τους συναντούμε την ίδια επιχειρηματολογία για την αναγκαιότητα

---

100 βλ. Danova Nadja: ό. π.

101 βλ. Δημαράς Κ.Θ.: "Νεοελληνικός Διαφωτισμός" Ερμής, Αθήνα, 1977.

εκπαίδευσης του κλήρου, για τον περιορισμό των προσκυνηματικών ταξιδιών στους Άγιους Τόπους, για το άγιο φώς, κ.τ.λ.

Τα παραδείγματα αυτά μαρτυρούν το ρόλο του Ελληνικού Διαφωτισμού στην πνευματική ανάπτυξη των βουλγάρων σε αυτή την αποφασιστική εποχή. Οι έλληνες λόγιοι δέχονται την ακτινοβολία των ιδεών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και τις εφαρμόζουν στη δράση τους σύμφωνα με τις συγκεκριμένες συνθήκες. Τα έργα τους εκτελούν τη λειτουργία μεσολαβήτη, χάρη στον οποίον οι βούλγαροι ήρθαν σε επαφή με τις ιδέες του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Και πρόκειται περί μιάς ενεργού πρόσληψης της ελληνικής πείρας, στην οποία εκδηλώνεται μια ευαισθησία ακριβώς προς τις λύσεις οι οποίες ταιριάζουν στις ανάγκες του αναλόγου βαθμού ανάπτυξης της βουλγαρικής κοινωνίας.

Τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν εδώ μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για καινούργιες τάσεις στον τομέα των ιδεών, οι οποίες όμως λόγω της καθυστέρησης της διαμόρφωσης των αστικών στρωμάτων στη βουλγαρική κοινωνία και της ισχυρής επιρροής της εκκλησίας δεν φθάνουν τον ριζοσπαστισμό του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Ένα άλλο εμπόδιο για την ανάπτυξη του ριζοσπαστικού πνεύματος στους κύκλους των μορφωμένων βουλγάρων είναι το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος της βουλγαρικής διανόησης στο δεύτερο μισό του 19 αι. σπούδασε στη Ρωσία και συνέδεσε τα σχέδια για το μέλλον του έθνους του με την επίσημη ρώσικη πολιτική και όχι με τους φιλελεύθερους κύκλους. Και αυτή είναι μάλιστα η πολιτική του Νικολάι ΙΙ με τον υπουργό παιδείας τον Σ. Ουβαρόφ, τον πρωτομάστορα του φιλοσοφικού και πολιτικού δόγματος, που ονομάστηκε “θεωρία της επίσημης εθνότητας”. Το δόγμα αυτό στηρίζεται στους τρεις στύλους - μονοκρατία, εθνότητα και ορθοδοξία. Η τριάδα αυτή έπρεπε να εξουδετερώσει το σύνθημα “ελευθερία, αδελφότητα και ισότητα”¹⁰². Έτσι λοιπόν συντελέστηκε στο βουλγαρικό χώρο η “ανάσχεση του Διαφωτισμού”, όπως ονομάστηκε από τον Κωνσταντίνο Δημαρά η ήττα των δημοκρατικών ιδεών από τον εθνικισμό¹⁰³.

---

102 βλ. Danova Nadjia : "Ο ρόλος των ελληνικών ...." ό.π. ,σελ.16

103 βλ. Δημαράς , ό.π.

Οι βούλγαροι μαθητές του Θ. Καΐρη στη σχολή της Άνδρου.

Διάφορες ιστορικο-γεωγραφικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες έγιναν αιτία η βουλγαρική κοινωνία να μπει αργά από την ελληνική περίοδο της εθνικής αφύπνισης. Πολύ φυσικά τα ελληνικά σχολεία από το τέλος του 18^{ου} ως την αρχή του 19^{ου} αιώνα, παίζουν σημαντικό ρόλο, για την απόκτηση νέων γνώσεων. Τα ελληνικά σχολεία των Κυδωνιών, της Σμύρνης, του Βουκουρεστίου, της Χίου και της Άνδρου συμβάλουν πάρα πολύ στη διάδοση όχι μόνο των θετικών γνώσεων μεταξύ των βουλγάρων, αλλά και στην αποδοχή των αρχών της περιόδου του διαφωτισμού.

Πολύ γνωστό μεταξύ των βουλγάρων είναι το σχολείο του Καΐρη στην Άνδρο, όπου έρχονται νέοι από όλα τα μέρη της Βουλγαρίας: Ιβάν Ντομπρόβσκι, από το Σλίβεν, Ιλαριόν, Δημήταρ και Νικόλα Μιχαηλόβσκι από την Ελένα, ο Χρήστο από το Σάμοκοβ, ο Γεώργη παπά Ηλίες Μπουσίλην από το Μπατάκ, ο Ζαχάρη Στρούμσκη Ατανάσοβιτς και Στογιάν Τσομάκοφ από την Φιλιπούπολη¹⁰⁴.

Τα απομνημονεύματα του Ιβάν Ντομπρόβσκι μαρτυρούν, ότι αυτός και οι συμπατριώτες του γνώριζαν τα έργα του Καΐρη, και ήταν θερμοί θαυμαστές των ιδεών του για τα βασικά προβλήματα της εποχής, το ζήτημα της γλώσσας, των βασικών αρχών της εκπαίδευσης, του είδους της πολιτικής διοίκησης κτλ. Από τα λόγια του Ντομπρόβσκι φαίνεται, ότι οι ιδέες του Καΐρη παίζουν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση του πατριωτισμού των νέων βουλγάρων, στην Άνδρο. Ο Ντομπρόβσκι διηγείται πως ό,τι ο Καΐρης ανέφερε για τη μεγαλοπρέπεια του ελληνισμού και για την αναγέννηση και παλινόρθωση της Ελλάδας, οι βούλγαροι μαθητές του το εφάρμοζαν προς την αναγέννηση και παλινόρθωση της Βουλγαρίας. Το ελληνικό σχολείο έμαθε τους Βούλγαρους να τιμούν και να αγαπούν κάθε τι δικό τους. Πολλές φορές το μεγάλο εθνικό συναίσθημα που διαδήλωνε ο Καΐρης έθιγε το εθνικό αίσθημα των βουλγάρων και έτσι έπαιξε τον ρόλο του καταλύτη στην στερέωση του δικού τους εθνικού συναισθήματος. Το ίδιο επιβεβαιώνει και ο συμμαθητής του Ντομπρόβσκι Στογιάν Τσομάκοφ. Κατά τη γνώμη του οι δηλώσεις του Καΐρη,

---

104 βλ. Danova Nadja: "Une page des relations reciproques bulgaro-grecques au xix siecle les eleves bulgares de Theorhilos Kairis. ",Academie Bulgare des Sciences, Institut d'etudes balkaniques, 1995 ,No 3-4,σελ.86-87

εμπορούμενες από μεγάλο εθνικό συναίσθημα έθρεφαν την αγάπη του προς το λαό του. Πρέπει να τονίσουμε το γεγονός, ότι χάριν της εκμάθησής στον Καΐρη οι νέοι βούλγαροι γνωρίζουν και τις αντιλήψεις του Αδαμάντιου Κοραή, που παίζουν σημαντικό ρόλο στην ιδεολογική τους διαμόρφωση.¹⁰⁵

Τα απομνημονεύματα του Ντομπρόβσκι μαρτυρούν τα βαθιά ίχνη στην συνείδηση των νέων βουλγάρων που αφήνουν η ελευθεροφροσύνη και ο δημοκρατισμός του Καΐρη και πρώτα απ' όλα οι μεταρρυθμιστικές του ιδέες για την εκκλησία. Δίχως αμφιβολία, οι ιδέες αυτές παίζουν παρακινητικό ρόλο στην διαμόρφωση των αντιλήψεων των μαθητών του Καΐρη. Μερικοί απ' αυτούς μετά γίνονται οι πιο δραστήριοι παράγοντες του αγώνα για ίδρυση εθνικής και ανεξάρτητης από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εκκλησίας της Βουλγαρίας. Βασική στιγμή στη δράση των βουλγάρων μαθητών του Καΐρη είναι η ίδρυση της οργάνωσής τους, στην Άνδρο, ονομαζόμενη Σλαβο-βουλγαρική φιλεκπαιδευτική εταιρεία, που είχε γενικό σκοπό την εθνική αφύπνιση των βουλγάρων μέσω της παιδείας. Όταν εγκατέλειψαν την Άνδρο τα μέλη της εταιρείας εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα.¹⁰⁶

Για τη σημαντική θέση του σχολείου της Άνδρου στην ιστορία της βουλγαρικής αναγέννησης μαρτυρεί η παραπέρα δραστηριότητα των πρώην μαθητών του Καΐρη. Ο Ιβάν Ντομπρόβσκι γίνεται εκδότης του βουλγαρικού περιοδικού «Μιροζρέννιε», που εκδίδει στην Βιέννη, έχοντας πρωτότυπο τον «Λόγιον Ερμήν».¹⁰⁷ Μεταξύ των μαθητών του Καΐρη ήταν και ο Ιλαριόν Σταγιάνοβιτς, ο μέλλον Ιλαριόν Μακαριοπόλσκι, που έπαιξε κεντρικό ρόλο στον αγώνα των βουλγάρων ενάντια στο Πατριαρχείο. Μεταξύ αυτών είναι οι διάσημοι παράγοντες της εκπαιδευτικής κίνησης των βουλγάρων: ο Στ. Τσομάκοφ, ο Γεώργη Μπουσίλην, ο Χρήστο, ο μέλλον αρχιμανδρίτης Χρισάντ.

Ο ρόλος που έπαιξε το σχολείο της Άνδρου στην ιστορία της εθνικής αφύπνισης των βουλγάρων παριστάνει με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο την εξέλιξη των ιδεών των βουλγάρων διανοούμενων του XIX αιώνα. Αυτοί διαμορφώνονται στην πλειοψηφία τους στα ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα,

---

105 βλ. Τόντορωφ Νικολάι : " Η Σχολή Καΐρη και η συμβολή της στη Βουλγαρική αναγέννηση" , *Ανδριώτικη Γνώμη*, 38,1983, σελ. 2

106 βλ. Danova Nadja: "Une page des relations..... ",ό.π.,σελ.92-93

107 βλ. ό.π. σελ 105

μπαίνουν σε επαφή με τις πιο προοδευτικές στην εποχή εκείνη ιδέες και τις χρησιμοποιούν στη δημιουργία του ιδεολογικού προγράμματός τους στον αγώνα για εθνική στερέωση και απελευθέρωση.

Πανεπιστήμιο και βούλγαροι φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα

Η δεκαετία που ιδρύθηκε και άρχισε να λειτουργεί το Πανεπιστήμιο της Αθήνας περιλαμβάνει τα χρόνια που σηματοδότησαν μια κρίσιμη καμπή στην ανάπτυξη των Ελληνοβουλγαρικών πολιτιστικών σχέσεων. Σ'αυτά τα χρόνια έχουμε τη γέννηση και την ανάπτυξη ενός βουλγαρικού εθνικού προβλήματος, της ίδρυσης Αυτόνομης βουλγαρικής εκκλησίας, ένα πρόβλημα που έπαιξε θεμελιώδη ρόλο στον καθορισμό της στάσης των Βουλγάρων προς τα ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα το βάθος αυτού του θέματος που με τη σειρά του θα μας βοηθήσει να εξηγήσουμε το ενδιαφέρον των Βουλγάρων του 19ου αιώνα για την εκπαίδευση που παρέχεται από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, ας σκιαγραφήσουμε τις κύριες τάσεις στις Ελληνοβουλγαρικές πολιτιστικές σχέσεις πριν από το '30 του 19ου αιώνα.

Η ελληνική γλώσσα και πολιτισμός είχαν διεισδύσει στη ζωή των Βουλγάρων κατά τον Μεσαίωνα, όταν αμφότεροι οι λαοί ήταν υπό την Οθωμανική κυριαρχία, μια διάχυση που έγινε ακόμη μεγαλύτερη χάρη στην κοινή εκκλησιαστική εξουσία της οποίας οι κληρικοί, ιδίως στα υψηλότερα αξιώματα, προέρχονταν από τον ελληνικό λαό. Στις μεγαλύτερες πόλεις της Βουλγαρίας, η ελληνική γλώσσα ήταν αυτή που επιβάλλεται στην επίσημη γραφειοκρατία. Κώδικες και αλληλογραφία στις μητροπόλεις όπως το Τάρνοβο, η Σόφια και το Πλόβντιβ ήταν γραμμένα στα ελληνικά όπως και τα έγγραφα των δήμων και των εταιρειών των τεχνιτών.

Το ελληνικό στοιχείο είχε διεισδύσει μεταξύ των Βουλγάρων μετά τις επαφές που είχαν καθιερωθεί μεταξύ των Ελλήνων και των Βουλγάρων στον τομέα της οικονομικής ζωής, ως αποτέλεσμα των πολιτιστικών και πολιτικών δραστηριοτήτων των αντιπροσώπων της ελληνικής ομογένειας σε όλα σχεδόν τα οικονομικά κέντρα στη Βουλγαρία και γενικότερα στα Βαλκάνια. Δεδομένου ότι η ανάπτυξη των αστικών σχέσεων της ελληνικής κοινωνίας του δέκατου όγδοου και στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα ήταν

σχετικά πιο προηγμένες σε σχέση με αυτές των εκπροσώπων της βουλγαρικής αστικής τάξης της οποίας η θέση ήταν ακόμα αδύναμη, είχε προταχθεί, με τον ένα τρόπο ή τον άλλο, η ελληνική γλώσσα και ο πολιτισμός.

Για τους τεχνίτες και τους αγρότες της Βουλγαρίας, η αποδοχή του ελληνικού πολιτισμού σηματοδότησε τη μετάβαση σε μια νέα κοινωνική τάξη. Η αλληλογραφία πολλών βούλγαρων επιχειρηματιών ήταν στα ελληνικά. Ένα λογικό βήμα στην ανάπτυξη της βουλγαρικής διανόησης ήταν το πέρασμα ορισμένων από τους εκπροσώπους της από ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα κατά το αρχικό στάδιο του εθνικού ξυπνήματος, όταν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ήταν σε υψηλότερο επίπεδο. Σημαντικά στοιχεία για το ρόλο του ελληνικού πολιτισμού σε αυτό το στάδιο της ανάπτυξης της Βουλγαρικής διανόησης διαπιστώνουμε στους καταλόγους των βιβλιοθηκών που ανήκουν σε εκπαιδευτικούς, ανθρώπους των γραμμάτων και εμπόρους της Βουλγαρίας, στους οποίους βλέπουμε ότι μέχρι τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, κυριάρχησαν βιβλία γραμμένα στην ελληνική γλώσσα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα πρώτα βιβλία στα βουλγαρικά ήταν μεταφράσεις από τα ελληνικά. Οι πρώτες μεταφράσεις, επίσης, από έργα γαλλικά, γερμανικά και αγγλικά έγιναν από τις ελληνικές εκδόσεις τους.

Ο ρόλος της γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού είχε αποκτήσει μεγαλύτερη σημασία ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της περιόδου, που η βουλγαρική διανόηση προσέβλεπε στην "ελληνική εμπειρία" για τη διαμόρφωση, ενσωμάτωση και ανάπτυξη των αρχών του Διαφωτισμού στο βουλγαρικό περιβάλλον, οι ίδιες αυτές αρχές οι οποίες θα παίξουν το ρόλο του ιδεολογικού όπλου των νέων κοινωνικών δυνάμεων στον αγώνα ενάντια στην υπάρχουσα πολιτική και κοινωνική τάξη. Σε αυτό το επίπεδο, θα πρέπει να τονιστεί η μεγάλη σημασία του έργου των Κοραή, Κούμα, Μοισιώδακα, Ψαλίδα, Κωνσταντά και Φιλιπίδη για τους Βούλγαρους στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν μια σύγχρονη λογοτεχνική γλώσσα και κοσμικά σχολεία, στον αγώνα τους για την εφαρμογή των νέων ιδεών και των νέων θετικών γνώσεων. Οι Βούλγαροι με βάση τα κριτικά έργα του Κοραή, του Φαρμακίδης και του Βάμβα αντιγράφουν επιχειρήματα για την κριτική τους εναντίον των κορυφαίων του ορθοδόξου κλήρου στον αγώνα τους για την δημιουργία μιας εθνικής εκκλησίας. Η ελληνική εμπειρία ήταν η βάση για την κατάρτιση σχεδίων που οι Βούλγαροι εφαρμόσαν στην κυβέρνηση του

κράτους αλλά και των κοινωνικών σχέσεων ενός νέου τύπου.

Η ανάπτυξη των αστικών σχέσεων στην κοινωνία της Βουλγαρίας έχει δημιουργήσει, σε πόλεις της Βουλγαρίας, ένα σημαντικό κοινωνικό στρώμα που σχηματίζεται από τους εμπόρους και τεχνίτες που άρχισαν να αισθάνονται την ανάγκη για βουλγαρικό πολιτισμό και λογοτεχνία.

Ξεκινώντας τις διεργασίες για την κατάρτιση και την ενίσχυση του βουλγαρικού έθνους εκείνη την περίοδο αναπόφευκτα τίθεται το ζήτημα της δημιουργίας μιας λογοτεχνικής γλώσσας για όλους τους Βούλγαρους, το ζήτημα ενός βουλγαρικού σχολείου και εντέλει μιας βουλγάρικης γραμματείας. Σύμφωνα με τους όρους της εποχής, η υλοποίηση αυτών των στόχων πρέπει αναπόφευκτα να περάσει μέσα από τον αγώνα για τη δημιουργία μιας εθνικής εκκλησίας. Κατά τη διάρκεια των πρώτων 40 χρόνων του δέκατου ένατου αιώνα, οι βουλγάρικες δράσεις διαμαρτυρίας κατά των καταχρήσεων στον τομέα των οικονομικών του Πατριαρχείου της Κων/νουπόλεως, είχαν πάρει μια εθνοτική διάσταση. Οι Βούλγαροι άρχισαν ένα μεθοδικό αγώνα για την εισαγωγή της βουλγαρικής γλώσσας στο εκκλησιαστικό τελετουργικό για τους κληρικούς της Βουλγαρικής Εκκλησίας. Με βάση το κίνημα για μια ανεξάρτητη εκκλησία, οι Βούλγαροι απασχολούνται με όλες τους τις δυνάμεις για την ύπαρξη του βουλγαρικού έθνους που θα αναγνωρίζεται στον ορθόδοξο κόσμο και την εδραίωση του .

Την ίδια στιγμή, λόγω των υπάρχουσών ιστορικών συνθηκών στα Βαλκάνια, η σύγκρουση μεταξύ Βουλγάρων και Πατριαρχείου δεν είχε παραμείνει περιορισμένη μόνο μεταξύ του εκκλησιαστικού οργάνου και του ποιμνίου του, αλλά είχε διαχυθεί σε κάθε επίπεδο των βουλγαροελληνικών σχέσεων γενικότερα. Αυτή άλλωστε ήταν η εποχή όπου το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος εξέφρασε τις αξιώσεις του υπό το πρίσμα της "Μεγάλης Ιδέας», που όμως ήταν ασυμβίβαστη με τους στόχους του βουλγαρικού εθνικού κινήματος. Οι προσπάθειες των εκπροσώπων της βουλγαρικής διανόησης να δημιουργηθεί μια εθνική κουλτούρα και λογοτεχνία έκαναν όλο και πιο προφανές το γεγονός ότι η πολιτική τους απορρίπτει την ελληνική γλώσσα και τον πολιτισμό. Παλινδρόμηση παρατηρήθηκε λοιπόν στο μερίδιο των Βουλγάρων στα ελληνικά σχολεία και τον προσανατολισμό τους στα ευρωπαϊκά πολιτιστικά κέντρα, ιδίως στα σχολεία της Ρωσίας.

Από αυτό το σημείο καμπής λοιπόν στις ελληνοβουλγαρικές

πολιτιστικές σχέσεις καθορίζεται ως ένα μεγάλο βαθμό ο περιορισμένος αριθμός των βούλγαρων φοιτητών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Πολλοί Βούλγαροι που είχαν λάβει πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση στα ελληνικά σχολεία όπως οι Stojan Comakov, Zahari Strumski Georgi Atanasovic, Aleksandar Stoilov Eksarh, Gabriil Krastevic, Lazar Jovcev, Stojanov Beron, κλπ., συνέχισαν τις σπουδές τους σε πανεπιστήμια στο Παρίσι, Βιέννη, Μόναχο, Σιένα, Πίζα Μόσχα κ.α.

Από τους έντεκα Βούλγαρους οι οποίοι είχαν σπουδάσει ιατρική στο πρώτο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, οι έξι έχουν ολοκληρώσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση τους μετά την ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών, και αν και ήταν μαθητές των ελληνικών σχολείων, μόνο ένας από αυτούς, ο Ivan Seliminski, πήγε να σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο λόγιος Ιωάννης Σελμίνσκι (Σελμίνσκις), όπως φέρεται εγγεγραμμένος, είναι ο πρώτος βούλγαρος φοιτητής που εγγράφεται στο Μητρώο. Γεννημένος στο Σίλιμνο (Σλίβεν) της Βουλγαρίας, ο Σελμίνσκι γράφτηκε στην Ιατρική το 1840, σε σχετικά μεγάλη ηλικία (36 ετών). Πριν από την ελληνική Επανάσταση είχε φοιτήσει στο Γυμνάσιο των Κυδωνιών, με δασκαλό του τον Θ. Καΐρη, και δίδαξε κατόπιν ελληνικά σε σχολεία της Μακεδονίας, της Θράκης και των παραδουνάβιων Ηγεμονιών. Μετά το ελληνικό Πανεπιστήμιο, συνέχισε τις σπουδές του στην Ιταλία και τη Γαλλία και εγκαταστάθηκε κατόπιν στις Ηγεμονίες, όπου άσκησε το επάγγελμα του γιατρού και πήρε μέρος στην πνευματική και πολιτική ζωή της βουλγαρικής παροικίας.¹⁰⁸

Εδώ ο λόγος του αριθμού των Βουλγάρων που είχαν σπουδάσει σε ελληνικά γυμνάσια και σχολεία σε σχέση με τον αριθμό εκείνων που συνέχισαν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών είναι ενδεικτικός. Από περίπου 160 Βούλγαρους που σπούδασαν στα ελληνικά σχολεία στη Βουλγαρία, την Ελλάδα, τις Ηγεμονίες του Δούναβη και των Βαλκανίων γενικότερα, μόνο μια δωδεκάδα είχε συνεχίσει τις σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο Αθηνών σε όλο τον δέκατο ένατο αιώνα. Η απόσυρση των ελληνικών σχολείων έγινε ολοένα και πιο εμφανής τα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα όπου και υπήρξε και εμφάνιση της ελληνοβουλγαρικής σύγκρουσης, αν και ορισμένα βουλγαρικά βιβλία, όπως η γεωγραφία των Iv. Bogorov και K. Fotinov, έχουν σαφή αναφορά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ως την έδρα μιας πλούσιας πολιτιστικής

---

108 βλ. Danova Nadja, «Les étudiants ...», ό.π., σ. 261-2262.

ζωής.

Από τα παραδείγματα αυτά, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι για διάφορους λόγους, οι Βούλγαροι του δέκατου ένατου αιώνα, δεν στρέφονται προς το Πανεπιστήμιο Αθηνών ως ένα ελκυστικό εκπαιδευτικό κέντρο. Οι νέοι Βούλγαροι οι οποίοι είχαν σπουδάσει σε ελληνικά σχολεία κινούνται στα Πανεπιστήμια της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης.

Ωστόσο, τα διαθέσιμα στοιχεία για τους βούλγαρους φοιτητές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών αποκαλύπτουν ότι για κάποια μέλη της Βουλγαρικής νεολαίας το Πανεπιστήμιο Αθηνών δεν είχε χάσει την αίγλη του ως πολιτιστικό και εκπαιδευτικό κέντρο.

Για αυτούς δεν είναι πλέον η Ελλάδα του Διαφωτισμού, αλλά η Ελλάδα του Ρομαντισμού, που τους ελκείει, όπου δίδεται προτεραιότητα σ'αυτές τις καινούριες αρχές και αρνείται τα ιδανικά που κυριαρχούσαν πριν την απελευθέρωση. Ανεξάρτητα από τις συνθήκες αυτές, οι βούλγαροι νέοι που σπουδάζουν στην Αθήνα, και οι οποίοι θα διαδραματίσουν κεντρικό ρόλο στο εθνικό απελευθερωτικό κίνημα, θα περάσουν μέσα από ένα σχολείο του οποίου η εκπαίδευση θα τους εξυπηρετήσει καλά στην μελλοντική τους δραστηριότητα. Σε μια σειρά από κοινά προβλήματα στην ανάπτυξη της ιστορίας των βαλκανικών λαών, σε ότι αφορά τους Βουλγάρους, για την επίλυσή τους θα διαδραματίσουν ιδιαίτερο ρόλο οι νέοι Βούλγαροι που σπούδασαν στην Αθήνα

Επιμύθιο

Η διάδοση της ελληνικής γλώσσας μεταξύ των βαλκανίων Σλάβων ήρθε ως συνέπεια πρώτον της οικονομικής άνθησης των Ελλήνων και δεύτερον της δυνατότητας που αυτή παρείχε για την πρόσβαση σε γραπτά μνημεία λόγου ανώτερης ποιότητας, μάλιστα δε και εκφραστικά των νεότερων θεωριών, οι οποίες πήγαιναν από τη γνωριμία με τον δυτικό κόσμο.

Η διάδοση αυτή της ελληνικής γλώσσας και παιδείας προσέκρουσε σε μια αναπάντεχη βουλγαρική αντίδραση, η οποία προήλθε από το Άγιον Όρος. Το 1762 ο Βούλγαρος μοναχός Παΐσιος της Μονης χιλανδαρίου συνέγραψε μια Σλαβοβουλγαρική Ιστορία, με την οποία προσπάθησε να αφυπνίσει τον βουλγαρικό εθνικισμό, πράγμα το οποίο τελικώς και πέτυχε. Το έργο του

γνώρισε πολλά αντίγραφα και είχε μια ευρύτατη διάδοση μεταξύ των Βουλγάρων. Πολύ σωστά ο Παΐσιος θεωρείται αυτός που αναγέννησε το βουλγαρικό έθνος. Στον πρόλογο του έργου του ο Βούλγαρος μοναχός προτρέπει τους συμπατριώτες του να γνωρίσουν την ιστορία τους, να μη δελεάζονται από την ελληνική παιδεία και γλώσσα, ούτε από την «πολιτική» των Ελλήνων. Γράφει συγκεκριμένως: «Μερικοί δεν επιθυμούν να γνωρίζουν για το βουλγαρικό τους γένος, αλλά στρέφονται προς ξένο πολιτισμό και ξένη γλώσσα, δεν μεριμνούν δε για τη δική τους βουλγαρική γλώσσα, αλλά μαθαίνουν να διαβάζουν και να μιλούν ελληνικά, ντρέπονται δε να λέγονται Βούλγαροι». Είναι προφανές ότι αυτός, ό κατά τα άλλα απλοϊκός και μέτριας μόρφωσης μοναχός, ο οποίος ασχολήθηκε με τη μελέτη ιστορικών πηγών, ένωσε να ξυπνά μέσα του ένα ένδοξο παρελθόν του βουλγαρικού λαού, το οποίο προσπάθησε με το έργο του να το επαναφέρει στο παρόν. Σημειώνει επιπροσθέτως ότι, ενώ υπάρχουν λαοί πολύ πιο σοφοί από τους Έλληνες, οι τελευταίοι δεν εγκαταλείπουν τη γλώσσα τους για να αφομοιωθούν από εκείνους τους λαούς. Με αυτόν τον τρόπο ο Παΐσιος προσπάθησε να ανακόψει τη ροπή των Βουλγάρων προς την ελληνική μόρφωση, κίνηση η οποία, κατά την αποψη του, θα είχε ως τελικό αποτέλεσμα τον εξελληνισμό τους και την εξαφάνιση της βουλγαρικής τους ταυτότητας.¹⁰⁹

Παρά τον έντονο τρόπο με τον οποίο ο μοναχός Παΐσιος αντέδρασε στην κλίση των Βουλγάρων προς την ελληνική γλώσσα και παιδεία, και παρά τη μεγάλη διάδοση που είχε το έργο του, τα ελληνικά γράμματα δεν έπαψαν να συγκινούν τους Βουλγάρους. Η συνέχεια της διαδικασίας διάδοσης ελληνικών κειμένων μεταξύ των Βουλγάρων άρχισε σταδιακά να παρουσιάζει μια εξέλιξη. Ενώ, στην αρχή, τα μεταφραζόμενα στη βουλγαρική κείμενα ανήκαν αποκλειστικά στην εκκλησιαστική γραμματεία, με την πάροδο του χρόνου άρχισαν να περνούν από τον ελληνικό στον βουλγαρικό κόσμο και κείμενα της κοσμικής γραμματείας, πολλά μάλιστα από αυτά ήταν δυτικής προέλευσης. Επίσης, ενώ παλαιότερα τα πρόσωπα που συνετέλεσαν στη διάδοση έργων ελληνικής προέλευσης μεταξύ Βουλγάρων και Σέρβων προέρχονταν από τις τάξεις του κλήρου, τώρα τον ρόλο αυτό διαδραματίζουν

---

109 βλ. Μαραγκός, Βασίλειος Γ. : "Παΐσιος Χιλιανδαρινός και Σωφρόνιος Βράτσης. Από την ορθόδοξη ιδεολογία στη διάπλαση της βουλγαρικής ταυτότητας", Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2009.

και καθαρώς κοσμικά πρόσωπα. Στην εξέλιξη αυτή συνετέλεσε σε πολύ μεγάλο βαθμό, κυρίως στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, η φοίτηση βαλκανίων Σλάβων σε ελληνικά σχολεία της Κωνσταντινουπόλεως, όπως η Μεγάλη του Γένους Σχολή, της Σμύρνης, των Κυδωνιών, της Άνδρου αλλά και της Αθήνας. Στα σχολεία αυτά μάθαιναν, εκτός από τα νέα ελληνικά, επίσης και τα αρχαία, και με αυτόν τον τρόπο αποκτούσαν μια ολοκληρωμένη ελληνομάθεια, η οποία συνέβαλε αποφασιστικά στη μετάδοση ελληνικών μορφωτικών αγαθών στη βουλγαρική κοινωνία.

Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι η διάδοση των ελληνικών γραμμάτων στους Βουλγάρους κατά τον 18ο και 19ο αιώνα είχε διπλή επίδραση, δηλαδή και θετικά αλλά και αρνητικά. Θετικά μεν γιατί με την ελληνομάθεια οι Βούλγαροι αποκτούσαν τη δυνατότητα προσπέλασης σε έναν πολιτισμό διαχρονικής έκτασης, του οποίου οι αρχές εμφανίστηκαν πολλούς αιώνες πριν από την εμφάνιση των προγόνων τους στο προσκήνιο της Ιστορίας. Η αρνητική πάντως ενέργεια βρίσκεται στο γεγονός ότι, σε περίοδο ανάπτυξης του εθνικισμού, οι Βούλγαροι διέβλεπαν στην ελληνομάθεια έναν κίνδυνο απώλειας της δικής τους εθνικής ταυτότητας. Έτσι βλέπουμε από ανθρώπους που μέσω της ελληνομάθειας είχαν διαμορφώσει ιδεολογία σύμφωνη με τις προοδευτικές ιδέες του Διαφωτισμού, να επιστρέφουν σε θέσεις τις οποίες είχε εκφράσει ο χιλανδαρινός μοναχός Παΐσιος.¹¹⁰

Τέλος κι ένα άλλο φαινόμενο αξίζει να υπογραμμισθεί όταν μιλάμε για τον ρόλο των Ελληνικών Γραμμάτων.

Οι πρώτοι ιστορικοί μετά την απελευθέρωση της Βουλγαρίας, ο Σ. Σ. Μπόμπτσεφ και ο Ιβάν Σισμάνοφ προσπαθούν όσο μπορούν να προλάβουν τους πρώην αγωνιστές του εθνικού κινήματος των Βουλγάρων και να τους πάρουν συνέντευξη. Αυτά που έγραψαν ο Σισμάνοφ και ο Μπόμπτσεφ σε σχέση με τον πατριωτισμό τους είναι αξιομνημόνευτα.

Οι πρώην μαθητές του Θεόφιλου Καΐρη ισχυρίζονταν ότι αυτοί προσπαθούσαν να εφαρμόσουν όλα αυτά που τους διηγούνταν ο Καΐρης για το μεγαλείο της Ελλάδας όσον αφορά την αναγέννηση και το μεγαλείο της Βουλγαρίας.

Ο Στέφαν Μπόμπτσεφ, ο οποίος σχολιάζει τα απομνημονεύματα των

---

110 βλ. Ταχιάος Αντώνιος - Αιμίλιος Ν. : "Πηγές εκκλησιαστικής ιστορίας των ορθοδόξων σλάβων", Θεσσαλονίκη, Κυριακίδη Αφοί, 1997

μαθητών του Καΐρη, επιμένει: «Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι από τα στόματα αυτών των αγωνιστών συχνά ακούσαμε τα λόγια:

“Το ελληνικό σχολείο μας έμαθε πώς να φυλαγόμαστε από το ελληνικό και πώς ν’ αγαπούμε και να σεβόμαστε το δικό μας”».

Τα λόγια αυτά συμπληρώνονται με τις αναμνήσεις του Στόγιαν Τσομάκοφ, ο οποίος έλεγε στους Έλληνες: «Από σας έμαθα ότι πρέπει ν’ αγαπιέται η πατρίδα».

Το ίδιο ισχυρίζεται και άλλος πρώην μαθητής του Καΐρη, ο Ιβάν Ντομπρόβσκι, ο οποίος επίσης τονίζει τον ιδιαίτερο ρόλο της Σχολής της Άνδρου ως θερμοκηπίου του βουλγαρικού πατριωτισμού.

Τα παραδείγματα αυτά μαρτυρούν τον μέγιστο θετικό ρόλο των Ελληνικών Γραμμάτων στην πνευματική ανάπτυξη των Βουλγάρων σε αυτή την αποφασιστική εποχή.¹¹¹

---

111 βλ. Danova Nadjia : "Ο ρόλος των ελληνικών γραμμάτων ....." ό.π.

Κεφάλαιο 4ο

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΗΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΖΩΗ, ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Θ.ΚΑΪΡΗ

Εισαγωγή

Η εξέταση ατομικών συλλήψεων και νοητικών κατασκευών είναι ιδιαίζουσα στο πεδίο της ιστορίας των ιδεών. Εστιάζοντας κανείς στο μεμονωμένο, στο ειδικό, δεν νομιμοποιείται να αγνοεί το ευρύτερο πλαίσιο, το χωροχρονικό ορίζοντα, την εποχή με τις συνθετότητες και τις ποικίλες συνάφειές της εντός της οποίας εγγράφεται η ειδική περίπτωση που διερευνάται. Το ατομικό ενέργημα διαλέγεται με το συλλογικό άξονα αναφοράς σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό και ανεξάρτητα από το ποσοστό πρωτοτυπίας που διαθέτει. Οι ιδεολογικές επιδράσεις που δέχεται ή που ασκεί άμεσα ή έμμεσα το άτομο- δημιουργός, εντάσσονται ακριβώς σ' αυτή την υποδόρια ή ανεπίγνωστη εκάστοτε αλληλεπίδραση ανθρώπου και κοινωνίας. Κατά ταύτα, η περίπτωση του Ανδριώτη φιλόσοφου Θεόφιλου Καΐρη (1784-1853), αν και διαθέτει ιδιοτυπίες, διαθέτει επίσης εύγνωστες διασυνδέσεις με προϋπάρχοντα ή σύγχρονά του φιλοσοφικά και θρησκευτικά ρεύματα.¹¹²

Πριν ασχοληθούμε όμως με αυτές τις ιδεολογικές του επιδράσεις, τη ζωή και τη δράση του, ώστε να μπορέσουμε να ανιχνεύσουμε το στοιχείο της εκκοσμίκευσης στον Θ. Καΐρη, θα πρέπει αρχικά να περιγράψουμε με απόλυτα συνοπτικό τρόπο το περιεχόμενο αυτής:

Εκκοσμίκευση ονομάζεται η διαδικασία μετατροπής μίας κοινωνίας που στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε συγκεκριμένες θρησκευτικές αξίες και κανόνες, σε μία κοινωνία που βασίζεται σε κοσμικές αξίες και θεσμούς.

---

112 Βλ. Καζολέα-Ταβουλάρη, Παναγιώτα: "Θεόφιλος Καΐρης. Από τη φιλοσοφική ψυχολογία στη θεοσεβική ηθική.", Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, Αθ. 2005,σελ.11

Υπάρχουν πολλές μορφές νεωτερικότητας και εκκοσμίκευσης, τις οποίες πρέπει κανείς να διαφοροποιεί ανάμεσα τους. Η κοσμικότητα στην νεωτερικότητα μπορεί αρχικά να κατανοηθεί και να δικαιωθεί ως μια συνέπεια της χριστιανικής πίστης, και δεν ανάγεται απλά σε παγανιστικές, γνωστικές ή αθεϊστικές θέσεις και στάσεις.

Έτσι ο χριστιανός που εμφορείται από την πίστη και εκφράζεται μέσω έργωναγάπης, αποκτάει μια αληθινή αυτονομία, που ενέχει τη δυνατότητα εκκοσμίκευσης, όχι όμως εκκοσμιισμού του εγκόσμιου πεδίου δράσης του, δηλ. της αυτοαναφορικής αυτονομίας του ανθρώπου, που τείνει να πάρει τη θέση του Θεού και να αυτοθεοποιηθεί.

Η ελευθερία του νεωτερικού, χριστιανικού υποκειμένου έχει ως συνέπεια όμως, ότι ο άνθρωπος ως σκεπτόμενο και δρών άτομο, δεν δεσμεύεται πλέον απέναντι σε παραδόσεις και κλειστά σχήματα οργάνωσης και ερμηνείας της φύσης και της κοινωνίας. Ωστόσο η αρχική επικράτηση του ορθολογισμού των φυσικών επιστημών οδήγησε σε αδιέξοδα, στα οποία έδωσε λύση η ανάδυση των εναλλακτικών μοντέλων των ερμηνευτικών επιστημών του Λόγου.

Μπορεί να διακρίνει κανείς πέντε διαφορετικές έννοιες της εκκοσμίκευσης, οι οποίες δεν ταυτίζονται και δεν συγχέονται ανάμεσα τους: ως προϊούσα απώλεια σημασίας της θρησκείας, ως παραίτηση της εκκλησιαστικής αυθεντίας από τους χώρους της κοσμικής εξουσίας, ως αποχριστιανισμός και απεκκλησιασμός του πληθυσμού, ως απόθνηση και συγχρόνως διατήρηση και μετασχηματισμός των χριστιανικών αξιών μέσα στα πλαίσια της εκκοσμικευμένης κοινωνίας, και ως ανασυγκρότηση της έντασης ανάμεσα στο προφητικό περιεχόμενο του ιουδαϊκού-χριστιανικού μηνύματος και στις εγκόσμιες σχέσεις μέσα στην κοινωνία.¹¹³

Η εκκοσμίκευση επομένως έχει να κάνει περισσότερο με τη μείωση της θεσμικής επιρροής της θρησκείας, δηλαδή την αμφισβήτηση του ρόλου και της επιβολής των θρησκευτικών θεσμών καταρχήν στην πολιτική και κατόπιν στην κοινωνία και τον πολιτισμό. Γι αυτό η εκκοσμίκευση εμφανίζεται με διαφορετικό τρόπο στην Ευρώπη απ' ότι στις ΗΠΑ π.χ. Είναι ένα φαινόμενο

---

113 βλ. Θάνος Λίποβατς : Νεωτερικότητα και Εκκοσμίκευση – άρθρο/εισήγηση στην Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, Μάρτιος 2006.

που χαρακτηρίζει κυρίως τον ευρωπαϊκό χώρο και αφορά την Εκκλησία ως θεσμό.

Κατά συνέπεια, δεν ταυτίζεται με την αθεΐα, την άρνηση δηλαδή της πίστης προς το Θεό ή την κατάργηση των θρησκευτικών θεσμών. Δεν σημαίνει απαραίτητα μείωση της θρησκευτικότητας των πιστών ή μείωση της δυναμικής της πίστης, αν και παρατηρούνται επίσης παράλληλα τα δύο φαινόμενα, χωρίς απαραίτητα να έχει αιτιατή σχέση το ένα από το άλλο.¹¹⁴

Ο Θεόφιλος Καΐρης υπήρξε ένας από τους γνωστότερους πνευματικούς ανθρώπους, της νεοελληνικής Αναγέννησης, ένας λόγιος που άνοιξε νέους δρόμους στην ελληνική σκέψη. Εφάρμοσε το δικό του φιλοσοφικό-θρησκευτικό σύστημα, τη «Θεοσέβεια», για το οποίο επικρίθηκε, διώχθηκε και καταδικάστηκε.

Γεννήθηκε στην Άνδρο στις 19 Οκτωβρίου 1784 από επιφανή οικογένεια του νησιού με μακρά ιστορική παράδοση. Ο πατέρας του ήταν μεταξύ των προκρίτων του νησιού και η μητέρα του ανήκε σε μεγάλη οικογένεια της Άνδρου, το γένος Κυδωνιατών. Είχε τρεις αδερφούς, τον Ευγένιο και τον Ιωάσαφ, που ασπάστηκαν το μοναχικό βίο, και τον κατά 19 χρόνια μικρότερό του Δημήτριο, καθώς και τρεις αδελφές, τη Μαρία, τη Λασκαρώ και την Ευανθία. Έχασε τον πατέρα του σε ηλικία δέκα ετών και έτσι ο αδελφός της μητέρας του και ανάδοχός του ο Σωφρόνιος Καμπανάκης, εφημέριος στο ναό του Αγίου Γεωργίου στις Κυδωνίες, τον πήρε κοντά του εξασφαλίζοντάς του μια καλύτερη εκπαίδευση.

Το 1801 έγινε μοναχός και χειροτονήθηκε διάκονος αλλάζοντας το όνομά του από Θωμά σε Θεόφιλο.

Το 1807 συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι. Εκεί ολοκλήρωσε τις σπουδές του και συγκρότησε τη φιλοσοφική του παιδεία στο κλίμα που είχε δημιουργήσει η Γαλλική Επανάσταση. Στο Παρίσι συνδέθηκε στενά με τον μεγάλο νεοέλληνα διαφωτιστή και μετέπειτα δάσκαλό του Αδαμάντιο Κοραή.

Στην Πίζα και το Παρίσι, σε ιταλικά και γαλλικά πανεπιστήμια, ο συνθετικός και πολυεδρικός νους του αποθησαύρισε τα νέα επιτεύγματα της ευρωπαϊκής επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης, του ευρωπαϊκού

---

114 βλ. Νίκης Παπαγεωργίου : Η Εκκλησία και η εκκοσμίκευση, εισήγηση κατά το Β' συνέδριο ορθόδοξης νεολαίας - Κων/πολη Ιούλιος 2007

Διαφωτισμού, που άξονά του είχε τις φυσικές-θετικές επιστήμες. Εκεί γνώρισε το μηχανιστικό υλισμό των Γάλλων υλιστών του 18ου αιώνα, αλλά και το έργο των μεγάλων επιστημόνων και φιλοσόφων Φράνσις Μπέικον, Ρενέ Ντεκάρτ, Ζαν Λε Ρον ντ' Αλαμπέρ, Ισαάκ Νεύτωνα, Κριστιάν Γουλφ, Αντουάν-Λοράν Λαβουαζιέ και πολλών άλλων κορυφαίων στοχαστών της εποχής, η σκέψη των οποίων άσκησε σοβαρή επίδραση στη διαμόρφωση των αντιλήψεών του και στη μετέπειτα διδασκαλία του (εκτός της Γαλλικής Ιδεολογίας τη νεοελληνική διανόηση επηρεάζουν, την περίοδο αυτή, η Σκωτική φιλοσοφία, ο Γαλλικός εκλεκτικισμός και ο Γερμανικός Ιδεαλισμός).¹¹⁵

Περιγράφοντας το όλο κλίμα της διδασκαλίας του, ο Ντιντό παρατηρεί ότι υπήρχε πλήρης ελευθερία αλλά και πειθαρχία, την οποία δεν επέβαλλε αλλά ενέπνεε ο Καΐρης.

Το παιδαγωγικό κλίμα που επικρατούσε ήταν πρωτότυπο για την εποχή και γι' αυτό η αποδοχή του δασκάλου και στοχαστή Καΐρη από τους μαθητές του, ο οποίος ανέπτυξε μαζί τους φιλικές σχέσεις, ήταν θετικότερη. Μέσα από τα μαθήματά του, τις «συνδιαλέξεις», μετέδιδε το φιλελευθερισμό του και τις βασικές αρχές του, οι οποίες αποτέλεσαν πράξη ζωής: ατομική ελευθερία και σεβασμός στην ελευθερία της συνείδησης, πολιτική ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη που κατοχυρώνονται συνταγματικά, συνεχής αναζήτηση της αλήθειας και μελέτη του επιστημονικού λόγου. Η πρόσκτηση επιστημονικών γνώσεων στον Καΐρη, με βάση τις γνωστικές και ορθολογικές ικανότητες του ανθρώπου, θα επιφέρει ηθική βελτίωση και το κυριότερο θα ωθήσει τον άνθρωπο προς το Θεό, με την αρωγή και των λοιπών ψυχικών του λειτουργιών.¹¹⁶

Ο Θεόφιλος Καΐρης υπήρξε αναμφίβολα ένας από τους γνωστότερους πνευματικούς ανθρώπους, με πλούσια επιστημονική και φιλοσοφική συγκρότηση της περιόδου της νεοελληνικής Αναγέννησης. Ο λόγιος που άνοιξε νέους δρόμους στην ελληνική σκέψη και σημάδεψε την επιστημονική /φιλοσοφική σκέψη του ελληνισμού στην κρίσιμη φάση των χρόνων της

---

¹¹⁵ βλ. Αργυροπούλου Δ. Ρωζάνη: "Η φιλοσοφική σκέψη στην Ελλάδα από το 1828 ως το 1922", Ανθολογία κειμένων με Εισαγωγή και σχόλια., τ. Α', Αθήνα 1995, εκδ. Γνώση, σελ.22, 23.

¹¹⁶ βλ. Καζολέα-Ταβουλάρη : "Θεόφιλος Καΐρης. Από τη φιλοσοφική ..." ό.π. σελ.13

εθνικής, κοινωνικής και πνευματικής ανόρθωσης.

Η εκπαιδευτική του προσφορά κυρίως στα πρώτα χρόνια του ελεύθερου ελληνικού κράτους

Έχοντας ήδη αναφερθεί στη διδασκαλική του πορεία στα μικρασιατικά παράλια, αξίζει επιπροσθέτως να αναφερθεί πως το 1818 αποφασίζει ο Θεόφιλος Καΐρης να ιδρύσει τυπογραφείο στην πόλη των Κυδωνίων. Ιδρύεται το «Τυπογραφείον» τής «Σχολής» των Κυδωνιέων και προσδίδει ακόμη μεγαλύτερο κύρος σ' αυτήν, η οποία αποκαλείται, όχι μόνο «Γυμνάσιον», «Μουσείον», «Ελληνομουσείον», αλλά και «Φιλοσοφική Σχολή» και «Ακαδημία». Μόνο το 1819, αποφοίτησαν απ' αυτήν 62 μαθητές, οι οποίοι διασκορπίστηκαν σε όλη την Ανατολή ως διδάσκαλοι, φορείς τού πνεύματος της «Σχολής». Η έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης το 1821 σήμανε όμως και το τέλος της «Σχολής». Οι Τούρκοι καταλαμβάνουν την πόλη και την πυρπολούν.

Επόμενο μέλημα τού Καΐρη είναι η δημιουργία ορφανοτροφείου στην Άνδρο για την περίθαλψη και την εκπαίδευση των ορφανών των αγωνιστών τής Επανάστασης. Την ιδέα αυτή, την έχει συλλάβει ήδη από το 1826 και ζητά οικονομική συνδρομή, προκειμένου να θέσει το σχέδιό του σε εφαρμογή.

Περιέρχεται πολλές χώρες της Ευρώπης, όπως την Γαλλία, την Αγγλία, την Ιταλία και την Αυστρία, προκειμένου να πραγματοποιήσει εράνους, αλλά και να συλλέξει βιβλία και όργανα διδασκαλίας για το ορφανοτροφείο. Το 1835, ο βασιλιάς Όθωνας του απονέμει το κορυφαίο παράσημο, τον «Χρυσό Σταυρό τού Σωτήρος», το οποίον όμως αποποιείται στέλνοντας μία ιστορική επιστολή.

Τον Σεπτέμβριο του 1835 τελούνται τα εγκαίνια του ορφανοτροφείου, το οποίο στεγάζει αρχικά 30 ορφανά. Εκτός όμως από τα εσώκλειστα ορφανά, συρρέουν στην σχολή πολλοί μαθητές απ' όλη την Ελλάδα. Η σχολή περιελάμβανε τριετείς σπουδές και ποικιλία μαθημάτων: Ελληνικά, Φιλολογία, Φιλοσοφία, Μεταφυσική, Ηθική, Ρητορική, Ποιητική, Λογιστική, Ανώτερα Μαθηματικά, Πειραματική Φυσική (η οποία διδάσκεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα δια πειραμάτων), Αστρονομία (ο Καΐρης είναι και ο πρώτος ο οποίος φέρνει στην Ελλάδα τηλεσκόπιο) κ.ά., τα δίδασκε ο ίδιος ο Καΐρης (αξιοποιώντας όμως και τους καλύτερους μαθητές των μεγαλύτερων

τάξεων για την διδασκαλία των μικρότερων). Επίσης, στην τελευταία τάξη, ο Καΐρης διδάσκει και Θρησκευολογία. Συνεπώς άλλωστε ο Καΐρης προς την παιδευτική και εθνοδιαφωτιστική του αποστολή και με την ιδιότητα του δασκάλου, επιχειρεί συγκερασμό πίστης και λόγου και κάνει, ως οφείλει, αναφορές και στην επιστημονική διαδικασία πρόσκτησης γνώσεων, βάσει της φιλοσοφίας και της φυσιολογίας του καιρού του. 117

Η σχολή του Καΐρη στην Άνδρο ήταν Ελληνικό Σχολείο, Γυμνάσιο και πανεπιστήμιο. Εκτός από τη “Γνωστική”, που ήταν μια εγκυκλοπαίδεια όλων των γνώσεων της εποχής του, edίδασκε τα πάντα: Μαθηματικά (όχι μόνο κατώτερα, αλλά και ανώτερα) φυσική, χημεία, κοσμογραφία, υδροστατική, αστρονομία, ορυκτολογία, φυσιολογία, ιστορία της φιλοσοφίας, ψυχολογία, λογική, αρχαίους συγγραφείς, ρητορική, ποιητική και θρησκευολογία.

Η δραστηριότητα της σχολής περιλαμβάνει και ψυχαγωγικές δραστηριότητες· π.χ. κατά τον εορτασμό της Αποκριάς οργανώνονται παραστάσεις θεατρικών έργων. Η παιδαγωγική μέθοδος του Καΐρη στηρίζονταν στην ελεύθερη έκφραση του μαθητή και το φιλελευθερισμό. Ο ίδιος μάλιστα ονόμαζε τα μαθήματα «συνδιαλέξεις». Μεταξύ των μαθητών συγκαταλέγεται ο μετέπειτα πρωθυπουργός Θεόδωρος Δηλιγιάννης, καθώς και ο κατοπινός εθνικός ευεργέτης Ανδρέας Συγγρός.

Στις 22 Απριλίου 1837, ο Θεόφιλος Καΐρης διορίζεται με διάταγμα του Όθωνα, καθηγητής της Φιλοσοφίας στο νεοϊδρυθέν τότε «Πανεπιστήμιο Αθηνών», αλλά και πάλι αρνείται. Λόγω των αρνήσεων αυτών, ο τότε φίλος και αργότερα αμείλικτος πολέμιός του, Κωνσταντίνος Οικονόμος, σημείωσε ότι ο Καΐρης «εφαίνετο σφόδρα δημοκρατικός».118

Εκτός των καινοφανών ηθικοθρησκευτικών αντιλήψεών του και μέσα από την σύλληψη της μορφής των θεοσεβικών κοινοτήτων, που συνιστούν απειλή για το κοινωνικοπολιτικό καθεστώς της εποχής του, ο Καΐρης αντιμετωπίζει και την πολιτική διάσταση, τις πολιτικές συνέπειες των θεωριών του. Ο φόβος των αιρέσεων, όπως είναι γνωστό, εμπεριέχει αναπόφευκτα και πολιτικές προεκτάσεις εφόσον ιστορικά και σε βάθος χρόνου οι αιρετικές κοινότητες διώχθηκαν όταν διεκδικούσαν και

---

117 βλ. Καζολέα-Ταβουλάρη ,ό.π. σελ.43

118 Αυτό βεβαίως δεν επιτρέπει μεγαλύτερες προεκτάσεις απ’ότι ο χαρακτηρισμός αυτός υπονοεί για την εποχή του .Δημοκρατικός άνθρωπος μπορεί να είναι κι ένας συντηρητικός

αυτοδιάθεση και από εθνική άποψη απειλούσαν τα θεμέλια της ενότητας της κρατικής εξουσίας .Ο Έπαρχος Άνδρου παρέχει τις εξής «πληροφορίες » περί Καΐρη:

«Το ορφανοτροφείον εις το οποίον κατοικεί ο διαφθορεύς ούτος, δεν χρησιμεύει εις άλλο παρά εις καταγωγήσιν διαφθοράς του λαού ως προς τα χριστιανικά αυτού φρονήματα..... έριδες δε τρομεραί μέχρι διαζυγίων μεταξύ τινών οικογενειών προ χρόνου ανεφάνησαν....βλασφημίας εκτοξεύουσιν.....»¹¹⁹

Από εκκλησιαστικούς κύκλους και ιδιαίτερα από το ρωσόφιλο Κωνσταντίνο Οικονόμου, με αφορμή την κυκλοφορία χειρογράφων των δύο τομίδων της Θεοσεβείας, καταγγέλλεται ο δάσκαλος ως κοινωνικός και πολιτικός ανατροπέας.Άλλωστε το ρωσικό κόμμα στο οποίο ανήκε ο συντηρητικός Οικονόμου, σφοδρός διώκτης του Καΐρη και εκ των ιδρυτών της Φιλορθόδοξης Εταιρείας που πρωτοστάτησε σε ενέργειες ανατροπής του καθολικού Όθωνα, ήταν συνδεδεμένο με τους δεσμούς της Ορθοδοξίας, ενώ πίσω από τη διαμάχη φιλελεύθερων και συντηρητικών για τα εκκλησιαστικά υπέβασκαν, εκτός των άλλων , οι πολιτικές επιδιώξεις του κράτους για έλεγχο της εκκλησίας. ¹²⁰

Ήδη από το 1838 κυκλοφορεί η φήμη ότι ο Καΐρης μυεί τους ωριμότερους απ' τους μαθητές του σε διδασκαλίες αντίθετες προς τα δόγματα του Χριστιανισμού.

Τα κυριότερα σημεία της διδασκαλίας του είναι τα εξής:
Κατ' αρχάς, ειδοποιός διαφορά τού ανθρώπου από τα ζώα, είναι η δυνατότητά του να αναζητά την πρωτεύουσα αλήθεια και να τείνει προς το άπειρον και το απόλυτον. Δύο βασικές έμφυτες δυνάμεις διαθέτει ο άνθρωπος: Το απειροτατικόν και το θεοσεβικόν¹²¹, δυνάμεις οι οποίες πείθουν τον

---

119 βλ. Δαυίδ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Η ΑΝΔΡΟΣ μέσα από το Αρχείο του Υπουργείου Παιδείας 1833-1850. Τόμος Β' Θεόφιλος Καΐρης *Ανδριακά Χρονικά*, 23 . Άνδρος 1994,Καΐρειος Βιβλιοθήκη , σ. 78.

120 βλ. Καζολέα-Ταβουλάρη ,ό.π.σελ.87. , Χ. ΜΙΚΟΓΛΟΥ, Το πολιτικό και θρησκευτικό κλίμα της εποχής του Θεόφιλου Καΐρη, Πανελλήνιο Συμπόσιο, όπ. α. , σελ. 211-217

121 Το επ' άπειρον τατικόν ή απειροτατικόν ορίζεται στο έργο του Στοιχεία φιλοσοφίας...

Πέμπτο Κεφ., ως η τάση προς το αιώνιο του ψυχικά αναπτυγμένου ανθρώπου
«... π ρ ο ς α ι ώ ν ι ο ν τ ι κ α ι α π ό λ υ τ ο ν κ α ι
α π ε ι ρ ο τ έ λ ε ι ο ν α θ α θ έ κ τ ω ς α ε ί ο ά ν θ ρ ω π ο ς

άνθρωπο για την ύπαρξη του απειροτελείου Θεού και για το ότι έχει ο ίδιος ψυχή άυλη και αθάνατη.

Για πρώτη φορά το 1839 φθάνουν οι πρώτες φήμες κατά του Καΐρη στην Ιερά Σύνοδο και τον Ιούλιο του έτους αυτού, αποφασίζει η Σύνοδος να στείλει επίσημη επιστολή προς τον Καΐρη, ζητώντας εξηγήσεις.

Η Σύνοδος, δεν ικανοποιείται από την απάντηση και του αποστέλλει νέες επιστολές, όπου τον καλεί να εμφανισθεί και να απολογηθεί ενώπιόν της. Ο Καΐρης αρνείται και δηλώνει, ότι θα φύγει από την Ελλάδα

Εν τω μεταξύ, οι ιδέες τού Καΐρη διαδίδονται με τόση ταχύτητα, ώστε το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εκδίδει επιστολή όπου απειλείται με επιτίμια οποιοσδήποτε ακολουθεί την διδασκαλία του.

Την 21η Οκτωβρίου 1839, ο Καΐρης παρουσιάζεται ενώπιον της Ιεράς Συνόδου και διαμαρτύρεται. Η Σύνοδος, την 25η Οκτωβρίου 1839, καθαιρεί τον Καΐρη -παρά τη δήλωσή του ότι δεν δίδασκε Θεολογία αλλά Φιλοσοφία- και αναθεματίζει αυτόν και την θρησκεία του ως αίρεση. Ενώ η Ηθική ευρύτερα καταλαμβάνει σημαντικό τμήμα του έργου ελλήνων διανοητών της εποχής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, στον Καΐρη λόγος και θεοσεβική ηθικότητα συνοψίζονται στον ιδιότυπο ευσεβισμό του.

Φιλοσοφία και Θεολογία κατά τη μεσαιωνική θεολογική παράδοση συμφύρονται και στο κλίμα αυτό εξακολουθεί να κινείται και ο Καΐρης. Ο Καΐρης, αν και μη αποδεχόμενος τα χριστιανικά δόγματα, επιχειρεί κατά περίπτωση τη σύζευξη της λογικής έννοιας περί Θεού με τη λογική έννοια περί ανθρώπου. Ο ίδιος στην Απολογία του κάνει λόγο για τις αμφιβολίες του σχετικά με τα χριστιανικά δόγματα και όχι για την οντολογία περί Θεού γενικώς. 122

Το ορφανοτροφείο κλείνει οριστικά και ο Καΐρης εκτοπίζεται με βασιλικό διάταγμα της 28ης Οκτωβρίου 1839, στο μοναστήρι του Ευαγγελισμού τής Σκιάθου και στη συνέχεια στην μονή τού Προφήτη Ηλία στην Θήρα. Τελικώς προκρίνεται η λύση της εξορίας του (Παρίσι-Λονδίνο).

φ έ ρ ε τ α ι ...», ενώ τα κατηγορήματα αυτά, χαρακτηριστικά της καϊρικής ορολογίας, αφορούν προφανώς στον Θεό.

Το θεοσεβικό αναλύεται στο επόμενο και ομώνυμο κεφάλαιο του έργου (Κεφ.Έκτο), ως έμφυτη ψυχική τάση.

122 βλ. Καζολέα-Ταβουλάρη ,ό.π. σελ.21-22

Τον Σεπτέμβριο του 1843, έκανε μια προσπάθεια επαναπατρισμού, αλλά δεν του επετράπη η αποβίβαση. Το 1844 με την υποστήριξη του πρώην υπουργού Χρηστίδη και του πρωθυπουργού Ιωάννη Κωλέττη, κατορθώνει να επιστρέψει στην Ελλάδα.. Εγκαθίσταται στην Άνδρο και παρ' ότι οι σωματικές του δυνάμεις τον εγκατέλειπαν προοδευτικά, διδάσκει μερικά άπορα παιδιά χάρις στην οικονομική συνδρομή ομογενών της Αγγλίας.

Οι διώκτες του όμως δεν ησυχάζουν και το Δεκέμβρη του 1852 οδηγείται σε νέα δίκη με κατάληξη τη φυλάκισή του στη Σύρο. Εντός ολίγων ημερών η βεβαρημένη κατάσταση της υγείας του επιδεινώνεται και την 10η Ιανουαρίου 1853 η ψυχή τού Θεόφιλου Καΐρη εγκαταλείπει το πολυβασανισμένο του σώμα.

ΕΠΙΜΥΘΙΟ

Στο πλαίσιο του όψιμου Νεοελληνικού Διαφωτισμού, η φιλοσοφική συνεισφορά του Ανδριώτη Θεόφιλου Καΐρη (1781-1853), οριοθετεί μία όψη της έσχατης έκφανσης εισόδου του νεοτερικού πνεύματος του δυτικοευρωπαϊκού ορθολογισμού και της φυσικοεπιστημονικής σκέψης στον ελληνικό χώρο, κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα και πριν την αναστολή της όλης κίνησης του ελληνικού διαφωτιστικού εγχειρήματος¹²³. Παράλληλα, στο έργο του επισημαίνονται κάθετες καταβολές τόσο από τη βυζαντινή θεολογική παράδοση όσο και στοιχεία από ανατολικές φιλοσοφικοθηρησκευτικές παραδόσεις¹²⁴. Γενικότερα άλλωστε, οι *εκλεκτιστικές τάσεις της καϊρικής φιλοσοφίας συνοψίζουν καταφανώς τις θεμελιώδεις επιρροές της ελληνικής φιλοσοφίας της εποχής του από τον αρχαιοελληνικό φιλοσοφικό στοχασμό, τη βυζαντινή, την ανατολική και τη δυτική φιλοσοφία* ¹²⁵.

Ο Θεόφιλος Καΐρης υπήρξε ένα «πρόσωπο αντιλεγόμενο» για την ιστορία των ιδεών στην νεότερη Ελλάδα. Οι σφοδρές κοινωνικές αντιθέσεις και οι παρεπόμενες ιδεολογικές οξύτητες, που χαρακτηρίζουν κυρίως τις δύο

---

123 βλ. Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1993, εκδ.Ερμής, σσ .11-12.

124 βλ. Πανελλήνιο Συμπόσιο «Θεόφιλος Καΐρης», Πρακτικά. Επιμέλεια Γ. Καράς, Αθήνα 1988, εκδ. Gutenberg.

125 βλ. Καζολέα – Ταβουλάρη : Constanine CANARNOS, *Modern Greek thought. Institute for Byzantine and Modern Greek studies*, Belmont Massachusetts, 1969, σελ.67

δεκαετίες πριν από την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα του '21, τη διάρκειά του και τις αμέσως μετά την απελευθέρωση δεκαετίες, βρήκαν παραστατικά και δραματικά τον εκφραστή τους στο ήθος και στη σκέψη και στη σκέψη του αδιάλλακτου εκείνου αγωνιστή και δασκάλου. Έζησε με ασυνήθιστη για πνευματικούς ανθρώπους ένταση τις εξάρσεις και τις καταπτώσεις του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων · παράλληλα πρωτοστάτησε στην παγίωση των φιλελεύθερων θεσμών στο νεοσύστατο κράτος με την προσωπική συμβολή του στις Εθνικές Συνελεύσεις του Αγώνα. Αμέσως μετά συνέχισε το δυσκολότερο ίσως έργο: να εξυψώσει το μορφωτικό επίπεδο του λαού και να του μεταδώσει τα αγαθά της σύγχρονης επιστήμης και της φιλοσοφίας.

Αν τώρα θέλουμε να δούμε τον Καίρη ως φιλόσοφο και προσπαθήσουμε να σταθμίσουμε το βάρος που είχε για τη σκέψη του η φιλοσοφία και το βάθος που πήρε στην συνείδησή του ο φιλοσοφικός λόγος και η φιλοσοφική παιδεία, θα διαπιστώσουμε ότι ο όνιμος αυτός εκπρόσωπος των ευρωπαϊκών ιδεών στην αναιμική κοινωνία της επαναστατικής Ελλάδας ήταν σχεδόν ένα ξένο σώμα. Ήταν δηλαδή ο «έσχατος των Ελλήνων» μεγάλων Δασκάλων του Γένους.

Ο Διαφωτισμός στην ελληνική Ανατολή, και ιδιαίτερα στη μικρή και καχεκτική ελεύθερη Ελλάδα, είχε ηττηθεί· οι ευεργετικές και εκσυγχρονιστικές επιδράσεις του είχαν ανασταλεί. Επικράτησε, όπως είναι βέβαια γνωστό, ο στείρος λογιολατρισμός και η κοντόφθαλμη προγονοπληξία.

Βέβαια, η φιλοσοφική του παιδεία οφείλει τη συγκρότηση και την ολοκλήρωσή της στις σπουδές του στην Ιταλία πρώτα και στη Γαλλία οριστικά. Μαθήτευσε στην παράδοση του γαλλικού ορθολογισμού στο Παρίσι, σε μια εποχή μάλιστα που οι ιδέες του πνευματικού αυτού κινήματος είχαν επηρεάσει τις κοινωνικές μεταβολές με τη μεγάλη Γαλλική Επανάσταση. Γνώρισε τις πρωτοποριακές ιδέες των εκπροσώπων του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού του 18^{ου} αιώνα και των Άγγλων φιλοσόφων, κυρίως όμως μελέτησε και επηρεάστηκε από τους στοχαστές και τους φιλόσοφους του τέλους του 18^{ου} αιώνα, τόσο στις παιδευτικές ιδέες του όσο και στον γενικότερο πνευματικό προσανατολισμό του, τον θεοσοφικό.

Με τις σπουδές του, λοιπόν, στην Ιταλία και τη Γαλλία ο Καίρης κέρδισε μια αισιόδοξη αντίληψη της φιλοσοφίας –αυτήν ακριβώς που είχε

εμπνεύσει ο ευρωπαϊκός Διαφωτισμός. Μέσα σ' αυτό το πνεύμα της αισιοδοξίας για τον άνθρωπο αναπτύσσεται ο φιλοσοφικός στοχασμός του Θ. Καΐρη και διαμορφώνεται το παιδευτικό του όραμα και ο ουμανισμός του. Στους δασκάλους του ακόμα πρέπει να λογαριάσουμε και τον Αδαμάντιο Κοραή, που του συμπαραστάθηκε, όπως ξέρουμε, και τον κατεύθυσε στις πνευματικές και όχι μόνο στις εκπαιδευτικές προτιμήσεις του. Και για να θυμηθούμε, λοιπόν, τον Κοραή, όπως εκείνος έτσι και Καΐρης έβλεπε τη φιλοσοφία ως «χειραγωγή» του ανθρώπου και υπηρετική των μορφωτικών και των κοινωνικών αναγκών του.

Η αντίληψη αυτή βέβαια έχει παλαιές καταβολές: ανάγεται στις βασικές θέσεις του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, που αναπροσανατόλισε την κλασική οντολογία σε ανθρωπολογία και την κλασική μεταφυσική σε κοινωνική φιλοσοφία. Και σ' αυτήν την περίπτωση, λοιπόν, ο Καΐρης είναι οπαδός και μαθητής του Διαφωτισμού. Ίσως μάλιστα χρειάζεται να θυμηθούμε ότι οι βασικές αυτές θέσεις του Διαφωτισμού πήραν μια ιδιαίτερη απόχρωση στη σκέψη των εκπροσώπων του ελληνικού Διαφωτισμού: δηλαδή θέλουν και αυτοί τη φιλοσοφία στην υπηρεσία του ανθρώπου, αλλά εδώ, στην περίπτωση των Ελλήνων, πρωτεύει η απελευθέρωση του Γένους. Όλοι οι εκπρόσωποι του νεοελληνικού Διαφωτισμού είδαν πράγματι τη φιλοσοφία ως όπλο όχι μόνο από τον τουρκικό ζυγό, αλλά και από την τυραννία του σκοταδισμού και της δεισιδαιμονίας. Στη χορεία αυτή των Ελλήνων διαφωτιστών κορυφαίος ήταν ο Κοραής, όπως είναι ασφαλώς γνωστό. Όταν, λοιπόν, ο Θ. Καΐρης θέλει τη φιλοσοφία να υπηρετεί τις κοινωνικές ανάγκες του ανθρώπου, συνεχίζει απλώς την παράδοση – γι' αυτό άλλωστε στην αρχή τον χαρακτηρίσαμε όψιμο εκπρόσωπο του νεοελληνικού Διαφωτισμού σε καιρούς δύσκολους και σε περιστάσεις ιδιαίζόντως δυσχερείς.

Ο Καΐρης όμως είναι φύση βαθύτατα θρησκευτική· η ρασιοναλιστική παιδεία του δεν ίσχυε να τον μεταβάλει. Οι απολήξεις αυτής της ασίγαστης και ακατάσχετης ροπής του προς τις μεταφυσικές λύσεις είναι οι θεοσεβικές πεποιθήσεις του και οι αιρετικές σκέψεις του. Οι τάσεις αυτές επέδρασαν και επηρέασαν, όπως είναι φυσικό, και τις φιλοσοφικές του θέσεις, παράλληλα προς τον ορθολογισμό που τον δίδαξε η δυτική επιστήμη. Εμπλέκονται και συνείρονται στην ψυχή του η βαθιά θρησκευτική του πίστη με τα λογκρατικά στοιχεία των μαθητειών του στα σχολεία της Ευρώπης.

Ο ίδιος πίστευε ότι είναι φιλόσοφος και όχι θεολόγος-όπως διατείνεται στην απολογία προς την Ιερά Σύνοδο της Ελλάδας.126

Υπήρξε χαρακτηριστικό δείγμα της πνευματικής ζωής του αναγεννώμενου Ελληνισμού· αυτός και λίγοι ακόμα ενσάρκωναν την ευθύνη ενός λαού σε μια κρίσιμη περίοδο της ιστορίας του. Υπήρξε ακόμα υπόδειγμα ενάρτετου και ελευθερόφρονος ανθρώπου, και βέβαια, όπως πάντοτε, πλήρωσε και το ανάλογο τίμημα γι' αυτό.

Η επίδραση των γαλλικών επαναστατικών ιδεωδών της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφότητας, υπολανθάνει στην περί ελευθερίας θέση του Καΐρη ενώ γενικότερα, έχει γίνει λόγος για την ελευθεροφροσύνη του¹²⁷. Παρά την πίστη του, όμως, στην αρχή της ελευθερίας του ανθρώπου και τις σχετικές φραστικές του διαβεβαιώσεις, η περί ελευθερίας ρητορική του παρουσιάζει διαλεκτικά κενά και αντινομίες. Ένας ιδιότυπος ντετερμινισμός υποβόσκει στην προσπάθειά του να συγκεράσει την απαραίτητη για την ηθική τεκμηρίωση έννοια της ελεύθερης εκλογής του ανθρώπου, με τις έμφυτες δυνάμεις της ψυχής όπως το θεοτατικό και το απειροτατικό, που οριοθετούν μία κατά Θεό προκαθορισμένη πορεία. Πρόκειται για είδος άτυπου ψυχολογικού ντετερμινισμού. Ο ίδιος χαρακτηρίζει τον άνθρωπο «θεοσεβικό ον» που νομοτελειακά τείνει προς τον Θεό και αναφέρεται στην παρουσία και δράση ενός Θεού προνοητή για την εξέλιξη του ανθρώπου και του κόσμου. Ενώ αρνείται τη χειραγώγηση του ατόμου, προβάλλοντας μια οπωσδήποτε όχι μονοσήμαντη και απολυτοποιημένη μορφή ελευθερίας, αναφέρεται εξίσου και στη θεία πρόνοια που αποτελεί βασικό δογματικό άξονα της φιλοσοφίας του. Ο ίδιος, επιχειρώντας να συμβιβάσει τα διεστώτα, αποφαινεται σχετικά ότι η ύπαρξη της θείας πρόνοιας δεν αναιρεί την ελευθερία των λογικών όντων¹²⁸.

---

126 Περί της *Απολογίας* του Καΐρη βλ. Χρυσόστομος ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος*, Αθήναι 1920, σσ. 185-186.

127 Περί εθνικού, πολιτικού και θρησκευτικού φιλελευθερισμού του Καΐρη γίνεται λόγος με βάση τον προσωπικό του βίο και πολιτεία. βλ. Αικ. ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, "Η ελευθεροφροσύνη του Θεόφιλου Καΐρη", *Εποχές*, 46 (1967), σς. 184 κ.εξ.

Η αγωνιστική στάση του επίσης για την κοινωνική απελευθέρωση των συγχρόνων του έχει επισημανθεί. Σχετικά βλ. Γιώργος ΔΑΡΔΑΝΟΣ, "Θεόφιλος Καΐρης – Δημήτρης Μπαλής, Δύο αγωνιστές για την κοινωνική απελευθέρωση", Πανελλήνιο Συμπόσιο «Θεόφιλος Καΐρης», Πρακτικά...όπ. α., σσ. 121-129.

128 Στο σημείο αυτό οι καϊρικές θέσεις δεν διαφοροποιούνται ριζικά από την ορθόδοξη πατερική Θεολογία.

Για τον καϊρικό ηθικοθησκευτικό στοχασμό, ωστόσο, μόνο τάσεις μπορούν να επισημανθούν, τάσεις που ανασυνθέτουν φαινομενικά αντινομικές φιλοσοφικές δομές και σκέψεις. Ο Καΐρης δεν παύει να εκπροσωπεί το ορθολογιστικό πνεύμα του Διαφωτισμού σε φιλοσοφικό πεδίο, όσο και αν η θεολογική ηθική του διαποτίζεται από ένα ρεύμα βαθέως εσωτερισμού. Ως προς τη σοβαροφάνεια και την αυστηρότητα του ηθικού του συστήματος, ωστόσο, προσεγγίζει ευρύτερα το βυζαντινό πνεύμα, που αποτάσσεται την αρχαιοελληνική τάση παιδιάς και την παγανιστική ευφορία προς το σκοπό της σωτηρίας της ψυχής και της «Θεού δόξας».

Η δυτική νεωτερικότητα, ως αντίπαλο δέος, με τα στοιχεία της εκκοσμίκευσης και της ανεξιθρησκείας δεν αποτελεί ακόμα παρά εξατομικευμένη τάση εκπροσωπούμενη από ολιγάριθμους σχετικά έλληνες διανοητές την περίοδο διατύπωσης του καϊρικού θεοσεβικού δόγματος.

Η ηθική του κορυφαίου ανδριώτη σοφού παραμένει, κατά ταύτα, μακριά μεν των χριστιανικών δογμάτων αλλά ταυτόχρονα στο μεταίχμιο της μεσαιωνικής θεοκρατικής παράδοσης και της με την έννοια της Ευρώπης ταυτιζόμενης νεωτερικότητας... Ως προσωπική σύλληψη δεν εντάσσεται στην ελληνορθόδοξη παραδοσιακότητα ούτε σε συγκεκριμένες δυτικότερες συνάψεις. Δεν αποτελεί καν καινοφανή ενδοχριστιανική πρόταση όσο κι αν εμπεριέχει χριστιανικά στοιχεία, όπως άλλωστε και αναλογίες προς ποικίλα θρησκευτικοφιλοσοφικά συστήματα.

Επαναδιατυπώνει την έννοια της θεότητας ως κοινού, πανανθρώπινου τόπου και απαιτεί μια σχεδόν υπεράνθρωπη, ασκητική και επηρμένη πνευματικότητα, ελάχιστα ανεκτή στην εποχή της.¹²⁹

Τέλος το εγχείρημα του Ορφανοτροφείου της Άνδρου, μπορεί να δείξει ότι ο Καΐρης θέλησε να δημιουργήσει, με αυτή την ολιγάριθμη κοινωνία νέων ανθρώπων στο γενέθλιο νησί του, όχι μόνο ένα κέντρο παιδείας αλλά συνάμα ένα πεδίο πειραματισμού και εφαρμογής νέων κοινωνικών αρχών.

Επηρεασμένος από τη δυτική χριστιανική - κοινωνική φιλοσοφία ίσως αναζητούσε με πρακτικές εφαρμογές τη χρυσή τομή ανάμεσα στη θρησκευτική πίστη, στην επιστημονική γνώση και την κοινωνική δικαιοσύνη.

---

129 βλ. Καζολέα-Ταβουλάρη: Θεόφιλος Καΐρης. Από τη φιλοσοφική ... "ό.π. σελ.97-149

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ– ΠΗΓΕΣ

- Αργυροπούλου Ρωξάνη : "Η έννοια της προόδου στην Κοσμοσοφία του Θεόφιλου Καΐρη". *Διαβάζω* 106 (1984), σ.44-47.
- Αργυροπούλου Δ. Ρωξάνη: "Η φιλοσοφική σκέψη στην Ελλάδα από το 1828 ως το 1922", *Ανθολογία κειμένων με Εισαγωγή και σχόλια.*,τ. Α΄ , Αθήνα 1995, εκδ. Γνώση, σελ.22, 23.
- Αντωνίου Δαυίδ : "Η Άνδρος μέσα από το Αρχείο του Υπουργείου Παιδείας 1833-1850." Τόμος Β΄ Θεόφιλος Καΐρης, *Ανδριακά Χρονικά*, 23 , Άνδρος ,1994, Καΐρειος Βιβλιοθήκη.
- Βογιατζίδου Ι.Κ., "Νεοελληνικά ανέκδοτα 1812-1831",εκ του δελτίου της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος,Αθήνα,Σακελαρίου,1909,σ.4-44.
- Βώρος Φ.Κ. : " Από την εκπαιδευτική προσπάθεια στη δίωξη του Καΐρη" στο Καράς Γιάννης (επιμ.), *Πρακτικά του Πανελλήνιου Συμποσίου " Θεόφιλος Καΐρης "*, (Άνδρος 1984) Gutenberg ,Αθήνα - 1988 σ. 43-58.
- Βουρνάς Τάσος : " Θεόφιλος Καΐρης ",Αθήνα,Μπούζας,1979.
- Γούδας Αναστάσιος : "Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών", τ. Β΄,τυπ. Μ. Π. Περίδου, Αθήνα 1870, σ. 176-177.
- Данова Наджа : "Ο ρόλος των ελληνικών γραμμάτων στις προσπάθειες εκσυγχρονισμού της βουλγαρικής κοινωνίας τον 19ο αιώνα." Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών,Θεσ/νίκη, 2008.
- Данова Наджа: "Les étudiants bulgares à l'Université d'Athènes", στο *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία-ιστορική διάσταση και προοπτικές*, τ. Α', Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας 19, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε, Αθήνα, 1989, σ. 257-258.
- Данова Наджа: " Ο Ελληνικός Διαφωτισμός και η πρόσληψη των ιδεών του Διαφωτισμού στο βουλγαρικό χώρο. " στο Γ΄ συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Βουκουρέστι,2006.
- Данова Наджа: "Une page des relations reciproques bulgaro-grecques au xix siecle les eleves bulgares de Theorhilos Kairis. ",*Academie Bulgare des Sciences, Institut d'etudes balkaniques*,1995 ,No 3-4,σελ. 82-110.
- Δαρδανός Γιώργος : "Θεόφιλος Καΐρης – Δημήτριος Μπαλής, Δυο αγωνιστές για κοινωνική απελευθέρωση", στο Καράς Γιάννης (επιμ.), *Πρακτικά του Πανελλήνιου Συμποσίου " Θεόφιλος Καΐρης "*, (Άνδρος 1984) Gutenberg ,Αθήνα - 1988 σ. 121-128.
- Δημαράς Κ.Θ.: "Νεοελληνικός Διαφωτισμός" Ερμής,Αθήνα,1977.
- Ζωγράφος Ι.Π. : "Ο Καΐρης στον εθνικό αγώνα" "*Ελληνική Δημιουργία*" 129, 1953, σ.737-740.
- Καζολέα-Ταβουλάρη Παναγιώτα: "Θεόφιλος Καΐρης. Από τη φιλοσοφική ψυχολογία στη θεοσεβική ηθική.",*Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός*, Αθήνα, 2005.
- Καράς Γιάννης.: "Θεόφιλος Καΐρης, Κωνσταντίνος Μ. Κούμας. Δύο πρωτοπόροι δάσκαλοι του γένους", Αθήνα. 1977.
- Καράς Γιάννης : "Η φυσική σκέψη του Θεόφιλου Καΐρη και η ευρωπαϊκή φυσική σκέψη του καιρού του. Η υπόθεση του ενύλου" *Αγγλοελληνική επιθεώρηση*, Ζ΄,τχ7(1954-55) - *Διαβάζω* 106 (1984), σ.31-34.
- Κασομούλης Νικόλαος : "Ενθυμήματα στρατιωτικά της επαναστάσεως των Ελλήνων 1821 – 1833", Βλαχογιάννη, τομ. Γ΄,1942,σ.10-11.
- Κιτρομηλίδης Πασχάλης : "Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες" Μ.Ι.Ε.Τ , Αθήνα 1999.
- Κουμαριανού Αικατερίνη, "Η ελευθεροφροσύνη του Θεόφιλου Καΐρη", *Εποχές*, 46,

- 1967, σ.184 – 200.
- Κουμαριανού Αικατερίνη : "Καίρικά Μελετήματα", Καίρειος Βιβλιοθήκη , Άνδρος, 2007 .
- Κύρκος Βασίλειος : "Έννοια και περιεχόμενο της φιλοσοφίας κατά τον Θεόφιλο Καΐρη". Διαβάζω 106 (1984), σ.22-26.
- Λάππας Κώστας : "Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα", Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας 39, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2004.
- Μαραγκός, Βασίλειος Γ. : "Παΐσιος Χιλανδαρινός και Σωφρόνιος Βράτσης Από την ορθόδοξη ιδεολογία στη διάπλαση της βουλγαρικής ταυτότητας", Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε, Αθήνα, 2009.
- Μελάς Σπύρος : " Θεόφιλος Καΐρης ", *Ελληνική Δημιουργία*, 129,(1953), σ.709 – 713.
- Μίκογλου Β. Χάρης : "Το πολιτικό και θρησκευτικό κλίμα της εποχής του Θ. Καΐρη" στο Καράς Γιάννης (επιμ.), Πρακτικά του Πανελληνίου Συμποσίου “ Θεόφιλος Καΐρης ”, (Άνδρος 1984) Gutenberg ,Αθήνα - 1988 σ. 211-217.
- Παπαδόπουλου Α. Χρυσοστόμου : "Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος τόμος Α'", τυπογραφείον Π.Α.Πετράκου, Αθήνα, 1920, σ. 223 – 294.
- Πασχάλης, Δ.: "Θεόφιλος Καΐρης, Ιστορική και φιλοσοφική μελέτη". Τυπογραφείον της Εστίας, Αθήνα, 1928, Gutenberg, Αθήνα 21996, 32000.
- Πασχάλης Δημήτριος : "Ιστορία της νήσου Άνδρου". Τυπογραφείον της Εστίας ,Αθήνα 1925, αναστ. έκδ.Τυπωθήτω τ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1995.
- Πολέμης Δημήτριος : " Περί τους μαθητάς του Καΐρη", *Πέταλον 4*, Άνδρος, 1984, σ.139 – 207.
- Πολέμης Δημήτριος : " Η βιογραφία του Θεόφιλου Καΐρη από τον Σπυριδώνα Γλαυκωπίδην", *Πέταλον 7*,(1999)σ.78 – 146.
- Σπεράντζας Στέλιος : "Ο Θεόφιλος Καΐρης διδάσκαλος στην Ανατολή", *Ελληνική Δημιουργία*, 129,(1953), σ.715 – 720.
- Συγγρός Ανδρέας : "Απομνημονεύματα", Εστία, Αθήνα, 1908.
- Σφυρόερας Βασίλειος " Ο Καΐρης στην επανάσταση του 1821" στο Καράς Γιάννης (επιμ.), Πρακτικά του Πανελληνίου Συμποσίου “ Θεόφιλος Καΐρης ”, (Άνδρος 1984), Gutenberg ,Αθήνα – 1988, σ. 105-111.
- Σωτηράκης Νικόλαος : "Η διδασκαλία του Θεόφιλου Καΐρη στη σχολή των Κυδωνίων και στην Άνδρο", *Μικρασιατικά Χρονικά*, 7, 1957,σ.116 – 152.
- Τατάκης Βασίλειος : " Ο Θεόφιλος Καΐρης και η ευρωπαϊκή σκέψη" *Παιδεία* 1,1946, σ. 18 – 24, 83 – 89.
- Τατάκης Βασίλειος : "Θεόφιλος Καΐρης " εκ του τυπογραφείου Παρασκευά Λεωνή, Αθήνα, 1931.
- Τατάκης Βασίλειος : "Ανέκδοτα Καίρικά κείμενα:ενδείξεις για την ακτινοβολία και την επίδραση του Καΐρη" Νέα Εστία,626,σ.1099-1101.
- Ταχιάς Αντώνιος - Αιμίλιος Ν. : "Πηγές εκκλησιαστικής ιστορίας των ορθοδόξων σλάβων" ,Θεσσαλονίκη,Κυριακίδη Αφοί, 1997.
- Τόντορωφ Νικολάι : " Η Σχολή Καΐρη και η συμβολή της στη Βουλγαρική αναγέννηση", *Ανδριώτικη Γνώμη*, 38,1983, σελ. 2-3.
- Φασουλάκης Στέριος : "Οι επιπτώσεις των καίρικων στα εκπαιδευτικά ζητήματα της Χίου " στα πρακτικά του Α΄ Κυκλαδολογικού Συνεδρίου - Τα περί Άνδρου (= Άνδριακά χρονικά, τομ. 21), Καίρειος Βιβλιοθήκη, Άνδρος, 1993.
- Χιονίδης Γεώργιος : "Η εκστρατεία και η επανάσταση εις τον Όλυμπον κατά τα έτη 1821-1822” ,Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νίκη 1975.
- Χρόνης Νικόλαος : "Οι απόψεις του Θεόφιλου Καΐρη για την φιλοσοφία και για τις προϋποθέσεις αναπτύξεώς της στην Ελλάδα". *Παρουσία* 3 (1985),σ. 1-10.